

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»**

Кафедра філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ, ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ФІЛОСОФІЯ»**

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за
спеціальністю А4 Середня освіта,
предметна спеціальність: А4.02 Середня освіта (мова та зарубіжна
література (із зазначенням мови)), спеціалізація: А4.021 Англійська мова
та зарубіжна література**

Одеса, 2026 р.

УДК: 1+101+12+13

*Затверджено на засіданні вченої ради Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К.Д.Ушинського», протокол № 12 від 30 квітня 2026 року.*

Рецензенти:

Музиченко Ганна В'ячеславівна, доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.У. Ушинського»,

Пальчинська Мар'яна Вікторівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри кіберпсихології та реабілітації Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку.

Атаманюк З. М.

Методичні рекомендації для проведення практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія»: метод. реком. Одеса : Університет Ушинського, 2026. 63 с.

Методичні рекомендації до практичних занять і самостійної роботи з дисципліни «Філософія» розроблені для здобувачів 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності А4 Середня освіта, предметна спеціальність А4.02 Середня освіта (мова та зарубіжна література (із зазначенням мови)), спеціалізація А4.021 Англійська мова та зарубіжна література. Вони охоплюють методичні рекомендації до форм проведення практичних занять, зміст навчальної дисципліни, критерії оцінювання за всіма видами контролю, рекомендації до виконання ІНДЗ (есе та аналіз першоджерела), глосарій та список рекомендованої літератури.

З М І С Т

1. ПЕРЕДМОВА	4
2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ФОРМ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ. ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ.	8
3. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	18
4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ВСІМА ВИДАМИ КОНТРОЛЮ	24
5. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДЗ (ЕСЕ ТА АНАЛІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛА)	27
6. ГЛОСАРІЙ	33
7. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	60

1. ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку України зумовлює нагальну потребу у підготовці висококваліфікованих, професійно компетентних фахівців, здатних ефективно функціонувати в різноманітних сферах суспільного життя. Зазначені вимоги набувають особливої актуальності в контексті орієнтації національної системи освіти на європейські стандарти та інтеграції України до Болонського процесу. Водночас сучасний спеціаліст постає не лише як виконавець інструкцій чи розпоряджень, а передусім як творча, мисляча особистість із високим рівнем інтелектуального та морального розвитку, сформованим світоглядом і здатністю до самостійного мислення. Важливою передумовою формування такого світогляду є засвоєння найвищих досягнень світової та вітчизняної філософської думки. Ефективне вирішення завдань світоглядного становлення особистості передбачає значний обсяг самостійної пізнавальної діяльності. Курс філософії посідає одне з ключових місць серед фундаментальних дисциплін системи вищої освіти. Етимологічно термін «філософія» походить від грецьких слів «філео» — люблю та «софія» — мудрість, що вказує на її сутність як любові до мудрості або постійного прагнення до неї. Мудрість виступає найвищою культурною цінністю як окремої особистості, так і суспільства загалом. У Біблії підкреслюється: «Мудрість дорожча за перли, і ніщо з бажаного не може зрівнятися з нею». Духовний простір сучасної молоді характеризується переосмисленням історичного минулого, утвердженням плюралізму та різноманітності підходів до осмислення соціальної реальності.

Основною метою цих методичних рекомендацій є закріплення теоретичних знань, здобутих у процесі опрацювання лекційного матеріалу, а також формування практичних умінь і навичок написання есе та підготовки до семінарських занять. Необхідною умовою становлення власної світоглядної позиції молоді є ознайомлення із сучасними філософськими концепціями та їх ціннісною основою — загальнолюдськими ідеалами. Вивчення філософії сприяє інтеграції особистості у світову культурну спільноту. Студентський період є часом інтенсивного самопізнання, активного пошуку свого місця у світі,

формування стійкої системи ціннісних орієнтацій, розроблення життєвих стратегій та ідеалів. У цьому контексті філософія виступає важливим інструментом осмислення та розв'язання зазначених завдань.

Важливою передумовою ефективного опанування філософії є усвідомлення специфіки її предмета як навчальної дисципліни. Здатність до мислення є однією з найцінніших якостей людини. Прагнення до істини, розвиток духовності, творча активність мислення, відкритість до нових ідей, інтелектуальна доброчесність, критичність і самокритичність, уміння використовувати попередній досвід, а також готовність сприймати інші, аргументовано обгрунтовані позиції — ці якості мають систематично формуватися у студентської молоді. Провідна роль у цьому процесі належить філософії, оскільки жодна інша галузь знання не здатна повною мірою реалізувати таке комплексне світоглядне завдання.

Запропоновані методичні рекомендації орієнтовані на стимулювання самостійної роботи студентів та розвиток навичок опрацювання спеціалізованої наукової літератури. Структура запитань узгоджена з лекційним курсом, а також тематикою і планами семінарських занять, що забезпечує цілісність сприйняття навчальної дисципліни. Зміст курсу «Філософія» реалізується через три взаємопов'язані блоки: теоретичний, практичний і блок самостійної роботи. Теоретичний компонент передбачає засвоєння базових знань про предмет і функції філософії, її понятійно-категоріальний апарат, основні концепції та дискусійні проблеми, а також аналіз суспільних явищ і процесів. Практичний блок спрямований на формування навичок наукової дискусії, логічного мислення та культури аргументації; розвиток уміння чітко й переконливо висловлювати власну позицію; підготовку рефератів, наукових доповідей та есе з актуальних філософських питань. Самостійна робота передбачає опанування методів роботи з різноманітними джерелами інформації, включаючи словники та наукові тексти, здійснення інформаційного пошуку, систематизацію матеріалу, а також формування здатності до самостійного аналізу й узагальнення.

Організація навчальної діяльності студентів здійснюється відповідно до планів лекційних і семінарських занять, а також завдань для самостійного опрацювання.

Мета навчальної дисципліни «Філософія»: курс орієнтований на формуванні у здобувачів освіти основ філософського світогляду. У ході навчання здобувачі освіти мають навчитися розуміти та оцінювати роль філософських знань у самоствердженні людини, виявляти соціальні та етичні проблеми, пов'язані з інформатизацією та глобалізацією сучасного світу. Вивчення філософії також допоможе зрозуміти сенс свободи та відповідальності особистості в сучасному суспільстві, розвинути можливості критичної оцінки історичних подій та фактів.

Дозвіл на використання ШІ: здобувачам вищої освіти дозволено використання генеративних інструментів штучного інтелекту (ШІ) для виконання письмових робіт, наукових досліджень та інших завдань. Однак робота повинна містити оригінальні висновки, аналіз та критичне осмислення.

Можливість перерахування результатів навчання, отриманих у неформальній освіті Мета: Ця можливість надається для сприяння індивідуальним освітнім траєкторіям, визнання попереднього досвіду та досягнень здобувачів, а також для оптимізації їхнього навчального навантаження.

Очікувані результати вивчення дисципліни

знати:

- предмет та функції філософії; світогляд та його історичні типи; генезис філософії та її співвідношення з іншими типами світогляду;
- специфіку та структуру філософського знання; основне коло філософських проблем;
- категоріальні визначення буття; розвиток уявлень про матерію в історії філософії; філософські аспекти проблеми руху; сучасні концепції простору та часу;
- специфіку філософського підходу до пізнання; особливості суб'єкта та об'єкта пізнання; основні принципи пізнання, рівні та форми пізнання;

тлумачення проблеми практики у філософії; існуючі у філософії концепції істини;

- сутність глобальних проблем, причини їх походження, наслідки.

уміти:

- розрізняти та виявляти специфіку різних типів світогляду;
- пов'язувати загальні філософські проблеми з вирішенням завдань у різних галузях сучасної науки;
- робити порівняльний аналіз філософського та конкретно-наукового тлумачення буття;
- аналізувати структуру, ознаки та основні функції свідомості; наводити конкретні приклади реальних виявлень діалектики при аналізі складних проблем суспільного буття людини;
- окреслювати умови, можливості та рівні пізнання, його різновиди та форми; пояснювати відмінність між чуттєвим та раціональним рівнями пізнання; виявляти відмінність між істинністю та правдою, а також складний зв'язок між істиною та знанням і пізнанням;
- давати класифікацію та філософський аналіз глобальних проблем сучасності, розрізняти соціально-політичні та економічні засоби їх розв'язання;
- аналізувати соціокультурну обумовленість філософських вчень; бачити зв'язок філософії з актуальними проблемами суспільного життя;
- використовувати в практичній діяльності моральні, культурні, наукові цінності та досягнення суспільства для розуміння закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство;
- розуміти методологічне значення філософії у професійній діяльності;
- добирати і використовувати сучасні й ефективні методики і технології навчання, виховання і розвитку учнів засобами освіти;

- застосовувати знання із філософії (відповідно до предметної спеціальності) у практичних ситуаціях здійснення освітньої діяльності, поглиблювати знання з предметної області;
- орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук і критично оцінювати інформацію, оперувати нею у професійній діяльності.

ОПАНОВУЮЧИ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗДОБУВАЧ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ:

- сумлінно, вчасно й самостійно (крім випадків, які передбачають групову роботу) виконувати навчальні завдання, завдання проміжного та підсумкового контролю;
- бути присутнім на всіх навчальних заняттях, окрім випадків, викликаних поважними причинами;
- ефективно використовувати час на навчальних заняттях для досягнення навчальних цілей, не марнуючи його на зайві речі;
- сумлінно виконувати завдання з самостійної роботи, користуватися інформацією з надійно перевірених джерел, опрацьовувати запропоновані та додаткові літературні джерела та Інтернет-ресурси.

2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ФОРМ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Різновиди проведення практичних занять можуть бути досить різноманітними та визначаються змістом і специфікою теми, а також складом студентської аудиторії. Найпоширенішими формами організації практичних занять з філософії є: **відповіді на запитання, розгорнуті бесіди, виступи з рефератами, презентаціями, есе, доповідями, проведення інтерактивних дискусій, круглих столів тощо.** У процесі підготовки до практичного заняття кожен студент повинен детально ознайомитися з планом, що відображає зміст відповідної теми; опрацьовувати та осмислити власні конспекти лекцій; вивчити

рекомендовану літературу; підготувати розгорнутий план, тези або конспект виступу за всіма питаннями теми.

Відвідування практичних занять є обов'язковим для студентів, оскільки їх пропуск позбавляє можливості глибоко усвідомити, закріпити та сформувати цілісне уявлення щодо відповідної тематики.

Організація практичного заняття передбачає певну послідовність етапів. По-перше, заняття розпочинається вступним словом викладача, у якому визначається значущість теми, її мета, а також окреслюються форми та методи проведення. По-друге, більшість занять реалізується у формі інтерактивної дискусії, у процесі якої здійснюється поточний контроль знань студентів і перевірка виконання ними самостійних завдань. По-третє, розкриття змісту питань повинно супроводжуватися їх співвіднесенням з актуальними проблемами сучасності. Водночас студенти мають уважно слухати виступи одногрупників, активно долучатися до обговорення, що сприяє розвитку навичок дискусії, аналізу різних точок зору та аргументованого відстоювання власної позиції. Регулярні виступи сприяють збагаченню словникового запасу та формуванню вміння чітко і лаконічно висловлювати думки. Крім того, кожен студент повинен постійно вдосконалювати навички коректного використання фахової термінології. Після виступу відбувається колективне обговорення, під час якого викладач спрямовує дискусію на висвітлення ключових аспектів проблеми та забезпечує участь усіх присутніх. Завершується заняття підсумковим словом викладача, де узагальнюються результати роботи, оцінюється рівень засвоєння матеріалу, виставляються бали та визначаються завдання на наступне заняття.

У межах практичного заняття студент має можливість ефективно засвоїти знання, сформувати вміння, навички та професійні компетентності, необхідні для подальшої практичної діяльності.

Для ефективного вирішення поставлених завдань доцільно використовувати такі форми інноваційного навчання.

Дискусія розглядається як форма навчальної діяльності, у межах якої студенти висловлюють власні міркування щодо проблеми, визначеної викладачем, що передбачає попередню підготовку у вигляді есе, тез або рефератів.

Групова дискусія виступає методом організації колективної діяльності, який забезпечує можливість впливу на позиції учасників через аргументоване обговорення, сприяє глибшому опрацюванню матеріалу та формуванню оптимальних рішень.

Доповідь (презентація) є формою публічного викладу навчального матеріалу, що може здійснюватися як викладачем, так і студентами, та спрямована на поглиблення знань.

Інтерактивні методи навчання базуються на активній взаємодії між викладачем і студентами, передбачають високий рівень залученості, творче переосмислення інформації та виконання різних видів завдань.

Дослідницький метод орієнтований на організацію навчання через самостійну пізнавальну діяльність студентів, що передбачає постановку проблем, формулювання гіпотез, збір та аналіз даних, узагальнення результатів і їх практичне застосування. Основними етапами дослідницького методу є: визначення теми, об'єкта і предмета дослідження; формулювання проблеми та гіпотез; вибір методів дослідження; збір і аналіз даних; перевірка гіпотез; формулювання висновків та їх застосування.

Пост-тестування використовується як засіб контролю знань студентів за результатами вивчення тем. Круглий стіл є ефективною формою обговорення актуальних проблем, що сприяє розвитку навичок діалогу та колективного пошуку рішень.

Наукова дискусія виступає важливою формою навчальної діяльності, у межах якої студенти аргументовано висловлюють власні позиції. Вона передбачає попередню підготовку письмових робіт, а її структура включає виступи та подальше обговорення. Оцінювання здійснюється як за якість презентації, так і за відповіді на запитання.

Есе розглядається як жанр науково-публіцистичного характеру, що поєднує індивідуальну авторську позицію з вільною формою викладу. Його мета полягає у чіткому та лаконічному висловленні власної думки щодо певної проблеми. Для есе характерні такі ознаки: наявність авторської позиції, оригінальність викладу, наближеність до розмовного стилю, обмеженість обсягу, образність і логічність викладу, а також відсутність претензії на вичерпний аналіз проблеми.

Структура есе включає невеликий обсяг, чітке визначення теми, актуальність, вступ і висновки, можливість використання додаткових матеріалів (схем, таблиць), посилання на джерела, а також вільну композицію, що відображає глибину знань і переконань автора.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ теми	Назва теми та форми роботи	Кількість годин	
1	Тема 1. Філософія і світогляд. <i>Форма проведення: семінар з виступами студентів.</i>	2	2
2	Тема 2. Генеза філософської думки у контексті цивілізаційних процесів. <i>Форма проведення: семінар з виступами студентів.</i>	4	
3	Тема 3. Вчення про буття. <i>Форма проведення: семінар з виступами студентів.</i>	2	
4	Тема 4. Свідомість і пізнання. <i>Форма проведення: семінар з виступами студентів.</i>	2	2
5	Тема 5. Соціальна філософія. <i>Форма проведення: дискусія «Мозкова атака»</i>	2	
6	Тема 6. Філософія історії. <i>Форма проведення: Семінар з елементами евристичної бесіди</i>	2	2
7	Тема 7. Цінності в житті людини і суспільства. <i>Форма проведення: дискусія</i>	2	
Разом		16	6

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ

Тема	Форма організації на занятті	Обов'язкове практичне завдання	Термін виконання

<p>Тема Філософія світогляд. <i>Форма проведення: семінар виступами студентів.</i></p>	<p>1. і 3</p> <p>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань теми</p>	<p>1. <i>Усне обговорення питань (аналітичні коментарі з доповненнями):</i> 1) Філософія як наука. 2) Структура та функції філософії. 3) Загальні характеристики філософського знання.</p> <p>2. <i>Індивідуальні виступи студентів. Усна аналітична доповідь – до 5 хвилин. (кожен заздалегідь обрає тему)</i> 1. Світогляд і філософія. 2. Філософська картина світу. 3. Роль міфологічної складової у філософському знанні. 4. Стратегічне мислення і філософія. 5. Філософія і філософствування. 6. Людність як основа буття. 7. Характеристики філософії. 8. Філософія життя. 9. Методи філософії. 10. Філософія у сучасних вимірах.</p>	<p>На практичному занятті</p>
<p>Тема 2. Генеза філософської думки у контексті цивілізаційних процесів. <i>Форма проведення: семінар виступами студентів.</i></p>	<p>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань теми</p>	<p><i>Питання до обговорення.</i> 1. Філософія Стародавньої Індії. Школи (даршани) ведичної традиції та неортодоксальні вчення основні ідеї та принципи. 2. Упанішади - філософська частина Вед. 3. Буддизм. 4. Сене життя людини за філософією йоги. 5. Головні категорії та проблематика традиційних шкіл давньокитайської філософії. 6. Поняття "дао" та його інтерпретація в давньокитайській філософії. 7. Школа "інь-ян" давньокитайської філософії. 8. Основні риси античної філософії.</p>	<p>На практичному занятті</p>

		<p>9. Досократівська філософія (Мілетська школа, Геракліт, Парменід, Піфагор, Левкіпп і Демокріт).</p> <p>10. Класична антична філософія. Сократ. Платон. Аристотель.</p> <p>11. Філософія епохи еллінізму: епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм, неоплатонізм.</p> <p>12.</p> <p><i>2.Індивідуальні завдання студентів. Усна аналітична доповідь – до 5 хвилин. (кожен заздалегідь обрає тему)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Філософія стародавнього Єгипту та Вавилону (зробити презентацію). Робота в парах. • Виписати в зошит інформацію про давні китайські книги «Дао де цзин», «Лунь юй», «І цзин» • Аналіз поеми «Махабхарата», виписати цитати філософського змісту. • Фома Аквінський. Докази існування Бога (записати в зошит) 	
<p>Тема 2. Генеза філософської думки у контексті цивілізаційних процесів.</p> <p><i>Форма проведення: семінар з виступами студентів.</i></p>	<p>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань те</p>	<p><i>Усне обговорення питань (аналітичні коментарі з доповненнями):</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Основні риси філософії Середньовіччя. Аврелій Августин. Фома Аквінський. 2. Схоластика – тип середньовічної філософії. Номіналізм і реалізм 3. Основні риси філософії епохи Відродження. 4. Натурфілософія епохи Відродження (М.Кузанський, М.Коперник, Дж.Бруно). 5. Основні напрямки сучасної світової філософії. 	<p>На практичному занятті</p>

		<p>6. Волюнтаризм А.Шопенгауера і Ф.Ніцше.</p> <p>7. Психоаналітична філософія (З.Фрейд).</p> <p>8. Предмет, основні поняття та принципи екзистенціальної філософії (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г.Марсель, М.Хайдеггер, К.Ясперс).</p> <p>9. Позитивізм, неопозитивізм, його сутність та принципи.</p> <p><i>Робота в парах. Обговорення провідних положень європейської філософії. Дискусія. (Виступи готуються заздалегідь) Індивідуальні аналітичні повідомлення до 5 хвилин</i></p> <p><i>Теми повідомлень (обрати 1):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Основні риси філософії Нового часу. • Проблема методу наукового пізнання. Френсіс Бекон. • Рене Декарт – родоначальник філософського раціоналізму. • Філософія емпіризму Джона Локка. • Проблеми буття людини і суспільства у філософії Просвітництва. • Основні риси німецької класичної філософії. • Основні філософські ідеї І.Канта. • Філософська система і діалектика Г.Гегеля. Основна суперечність гегелівського філософського вчення. • Основні риси марксистської філософії. 	
--	--	--	--

<p>Тема 2. Генеза філософської думки у контексті цивілізаційних процесів. <i>Форма проведення: семінар з виступами студентів.</i></p>	<p>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань те</p>	<p><i>Питання до обговорення.</i> 1. Українська філософія XVI століття. Філософія Києво-Могилянської академії. 2. Філософія Г.Сковороди. 3. Українська філософія XIX – початку XX століття. 4. Українська філософія (<i>вибрати 1 філософа та підготувати презентацію</i>)</p> <p>Підготувати творчу роботу (есе) на одну з наведених тем: 1. Свобода у творчості Г.С.Сковороди. 2. Свобода у творчості Ліни Костенко. 3. Ідеали свободи в сучасному українському суспільстві.</p>	<p>На практичному занятті</p>
<p>Тема 3. Вчення про буття. <i>Форма проведення: семінар з виступами студентів.</i></p>	<p>Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань теми</p>	<p><i>Теми на обговорення для дискусії:</i> В чому полягає філософське усвідомлення світу, його сутність та проблем? В чому філософський зміст поняття „світ”? Чим відрізняється реальність об'єктивна і суб'єктивна, реальність процесів, явищ, речей, властивостей та їх відношень? Чим відрізняється матеріальне та ідеальне? <i>Робота в парах: доповідач та опонент</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Прослідкуйте історичний розвиток філософського поняття матерії. • Простір і час як форми існування матерії. • Єдність матерії, руху, простору і часу. Безкінечність простору і часу. • Соціальний простір і час. Онтологія і діалектика. 	<p>На практичному занятті</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • Людина. Індивід. Індивідуальність. Особистість. • Свобода. Сенс життя. 	
Тема Свідомість і пізнання. Форма проведення: семінар з виступами студентів.	4. Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань теми	<p><i>Заняття в он-лайн форматі із залученням практиків або екскурсія в музей науки ОДМУ</i></p> <p><i>Питання для аналізу:</i></p> <p>Проблема свідомості з точки зору науки і філософії. Свідомість в структурі людської життєдіяльності. Природні та соціально – історичні засади свідомості. Генезис форм відображення на різних рівнях розвитку матерії. Свідомість і психіка. Свідомість і мислення. Мислення і мова. Самосвідомість. Несвідоме. Підсвідоме. Структура свідомості. Пізнавальна, оцінююча, цілепокладальна та мотиваційна функції свідомості.</p>	На практичному занятті
Тема Соціальна філософія. Форма проведення: дискусія «Мозкова атака»	5. Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань теми	<p>Які, на Вашу думку, перспективи цивілізаційного розвитку України? Які глобальні екологічні проблеми людства та шляхи їх вирішення?</p> <p>Записати в зошит питання: Глобальні проблеми сучасності. Сутність, причини, шляхи їх подолання. Типологія глобальних проблем. (Записати в зошит або ворд, усно розказувати).</p> <p>Переглянути 3 ролики, до кожного з них написати аналіз, які філософські проблеми підіймаються в кожному з них, та шляхи їх вирішення, зокрема, глобальні. Мати в наявності письмову відповідь та вміти аналізувати усно.</p>	На практичному занятті

<p>Тема Філософія історії. <i>Форма проведення: Семінар з елементами евристичної бесіди</i></p>	<p>6. Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань теми</p>	<p><i>Тематичний сценарій:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Формаційний та цивілізаційний підходи до аналізу суспільства. Поняття суспільно - економічної формації та цивілізації. • Джерела, рушійні сили та суб'єкти суспільного розвитку. Роль поколінь, класів, творчих еліт в розвитку суспільства. Проблема особистостей і мас в суспільному розвитку. Феномен маси і натовпу. Натовп і народ. Еліта і маса. <p><i>Доповідь-презентація за темою (на вибір). Робота в парах:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Типи соціальної динаміки: циклічний, лінійний, спіралеподібний. • Поліваріантність історичного розвитку. Проблема сенсу історії. Ідея "кінця історії". • Характер і форми суспільних змін. Еволюційне, інволюційне, революційне в історичному процесі. • Співвідношення стихійного і свідомого, необхідного і випадкового у суспільному розвитку. Культура і цивілізація. Багатомірність та історичність культури. 	<p>До наступного практичного заняття</p>
<p>Тема Цінності в житті людини і суспільства. <i>Форма проведення: дискусія</i></p>	<p>7. Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком ключових питань теми</p>	<p><i>Теми для проведення:</i> 1. Проблема цінностей в історії філософії, в історії людської діяльності. 2. Проблема критерію ціннісного вибору. 3. Ціннісна свідомість: зміст, тенденції розвитку. 4. Ціннісні орієнтації в структурі діяльності. 5. Класифікація цінностей. 6. Зміна цінностей на рубежі епох (XX – XXI ст.) 7. Єдність і</p>	<p>На практичному занятті</p>

		протистояння матеріальних і духовних цінностей. 8. Пошук істини та правильність оцінки. Есе на тему «Свобода вибору та відповідальність сучасного студента»	
--	--	--	--

3. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. ФІЛОСОФІЯ В ІСТОРІЇ

Тема 1. Філософія і світогляд.

Філософія і світогляд. Світогляд як спосіб духовно-практичного освоєння світу. Структура філософії і структура світогляду. Спільність і відмінність філософії і світогляду. Історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський, науковий. Філософія як теоретична основа світогляду.

Предмет філософії. Особливості філософського знання. Філософія і наука. Філософія і релігія. Коло філософських роздумів: людина і світ; мислення і буття; духовне і матеріальне. Діалектика і метафізика.

Предметно-дійова сутність філософії. Духовно-творча природа філософії. Основні функції філософії. Філософія в системі духовної культури. Загальнолюдське і національне у філософії.

Становлення філософського знання. Міфологічні засади філософії.

Тема 2. Генеза філософської думки у контексті цивілізаційних процесів

Релігійні основи філософії. Особливості давньоіндійської і давньокитайської філософії.

Антична філософія. Мілетська школа. Ефеська школа. Геракліт. Елейська школа. Становлення античної діалектики. Матеріалізм Демокріта. Софісти. Класична антична філософія. Сократ. Платон. Арістотель. Філософія епохи еллінізму: епікуреїзм, скептицизм, неоплатонізм. Філософія стародавнього Риму. Основні риси античної філософії.

Філософія Середньовіччя.. Схоластика – тип середньовічної філософії. Номіналізм і реалізм. Основні ідеї філософії Ф. Аквінського. Нові тенденції у схоластичній філософії Середньовіччя: Роджер Бекон і Дунс Скот. Основні риси філософії Середньовіччя.

Філософія епохи Відродження. Західноєвропейський Ренесанс. Натурфілософія епохи Відродження. Гуманістичний характер епохи Відродження. Пантеїзм. Основні риси філософії епохи Відродження.

Філософія Нового часу. Проблема методу наукового пізнання. Френсіс Бекон. Рене Декарт – родоначальник філософського раціоналізму. Філософія емпіризму Джона Локка. Проблеми буття людини і суспільства у філософії просвітництва. Основні риси філософії Нового часу.

Німецька класична філософія. Основні філософські ідеї І.Канта. Філософська система і діалектика Г.Гегеля. Основна суперечність гегелівського філософського вчення. Матеріалізм і гуманізм філософії Л.Фейєрбаха. Основні риси німецької класичної філософії.

Марксистська філософія як радикальне оновлення світової філософії. Історичні умови і теоретичні джерела виникнення марксистської філософії. Основні риси марксистської філософії.

Основні напрямки сучасної світової філософії. Предмет, основні поняття та принципи екзистенціальної філософії (С.Кьєрк'єгор, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г.Марсель, М.Хайдеггер, К.Ясперс).

Неотомістська філософія (Ж.Марітен, Е.Жільсон, Ю.Бохенський, Г.Веттер, К.Войтила).

Неопозитивізм, його сутність та принципи. Постпозитивізм та аналітична філософія.(М.Шлік, Р.Карнап, Г.Рейхенбах, А.Айер, Б.Рассел, К.Поппер, Т.Кун, П.Фейєрабенд, Ю. Хабермас).

Структуралізм. Герменевтика. Ж.Дерріда. Г.Гадамер. М.Фуко. Ж.Ліотар. Основні риси сучасної світової філософії.

Українська філософія. Становлення християнського світогляду на Русі. Філософія Київської Русі. Українська філософія XVI століття. Філософія Києво-

Могилянської академії. Філософія Г.Сковороди. Українська філософія XIX – початку XX століття. Філософія І.Франка. Основні риси української філософії.

Тема 3. Вчення про буття.

Філософське усвідомлення світу, його сутність та проблеми. Сутність онтології. Філософський зміст поняття „світ”. Буття та його форми. Реальність об’єктивна і суб’єктивна. Реальність процесів, явищ, речей, властивостей та їх відношень.

Матеріальне та ідеальне. Поняття матерії. Види матерії. Історичний розвиток філософського поняття матерії. Рух як спосіб існування матерії. Основні форми руху матерії. Простір і час як форми існування матерії. Єдність матерії, руху, простору і часу. Безкінечність простору і часу. Соціальний простір і час.

Онтологія і діалектика. Принципи діалектики. Основні поняття діалектики як загальної теорії розвитку (рух, розвиток, зв’язок, взаємодія, відношення). Поняття закону. Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні. Сутність закону єдності та боротьби протилежностей. Поняття «джерело розвитку» і «рушійна сила розвитку». Всезагальний і специфічний характер суперечностей. Класифікація (типологія) суперечностей. Соціальні суперечності, їхня сутність, структура та особливості. Поняття антагонізму. Закон заперечення заперечення. Сутність діалектичного заперечення. Форми діалектичного заперечення. Особливості закону заперечення заперечення. Принципи діалектики.

Поняття категорій діалектики. Категорії діалектики як універсальні форми мислення, узагальнення реального світу. Категорії одиничного і загального, форми і змісту, сутності і явища, необхідності і випадковості, можливості і дійсності, частини і цілого.

Альтернативи діалектики. Метафізика і «негативна» діалектика, альтернативи діалектики як загальної теорії розвитку. Софістика і еkleктика – альтернативи діалектики як логіки. Догматизм і релятивізм – альтернативи діалектики як теорії пізнання.

Проблема людського начала. Фактори та рушійні сили антропосоціогенезу. Природні, соціальні та духовні виміри людського буття. Свобода, творчість, відповідальність як ознаки людського існування.

Взаємовідношення душі і тіла людини як філософська проблема. Душа, дух, духовність як визначальні виміри людини. Інтелект, воля, віра, як прояви людської сутності.

Особистість як соціально-культурна форма індивідуального існування людини. Історичні типи особистості. Кінечність індивідуального буття людини. Життя і смерть в духовному досвіді людства.

Буття людини в суспільстві. Соціальна позиція особистості, її взаємодія з соціальними нормами.

Проблема гуманізму, його історичні типи: античний, ренесансний, сучасний.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ТЕОРЕТИЧНА І ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Тема 4. Свідомість і пізнання.

Проблема свідомості з точки зору науки і філософії. Свідомість в структурі людської життєдіяльності. Природні та соціально - історичні засади свідомості. Генезис форм відображення на різних рівнях розвитку матерії. Свідомість і психіка. Свідомість і мислення. Мислення і мова. Самосвідомість. Несвідоме. Підсвідоме. Структура свідомості. Пізнавальна, оцінююча, цілепокладальна та мотиваційна функції свідомості.

Теорія пізнання (гносеологія) в системі філософського знання. Сутність пізнавального процесу, його принципи та особливості. Суб'єкт і об'єкт пізнання. Поняття чуттєвого та раціонального пізнання. Основні форми чуттєвого та раціонального пізнання. Поняття інтуїції. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання.

Основні методи наукового пізнання. Методологія і логіка наукового пізнання. Історичний та логічний методи наукового пізнання. Ідея, проблема, концепція, гіпотеза, теорія як форми наукового пізнання. Пізнання і творчість.

Поняття істини. Об'єктивна, абсолютна і відносна істини. Істина і заблудження (помилка, хибність). Критерії істини. Поняття практики. Практика як критерій істини, основа пізнання, його джерело і рушійна сила. Абсолютність і відносність практики як критерій істини. Функції практики.

Тема 5. Соціальна філософія

Поняття суспільства. Розвиток суспільства як природно-історичний процес. Предмет соціальної філософії. Специфіка соціального пізнання. Соціальна філософія в системі суспільних наук. Соціальна філософія і соціологія. Соціальна філософія й історія. Соціальна філософія і негуманітарні науки. Природа як матеріальна передумова виникнення і розвитку суспільства. Поняття географічного середовища. Географічний детермінізм. Біосфера і ноосфера. Взаємодія суспільства і природи. Екологічна діяльність людини. Сучасна екологічна ситуація, її сутність.

Економічне життя суспільства. Праця і виробництво в життєдіяльності людей. Поняття суспільного виробництва. Види суспільного виробництва. Матеріальне виробництво та його структура. Продуктивні сили. Виробничі відносини. Закон відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил. Спосіб виробництва. Закон визначальної ролі способу виробництва у суспільному житті. Феномен техніки. Значення техніки в розвитку людини і суспільства. Прогрес техніки і культури. Сутність і соціальні наслідки науково-технічної революції (НТР).

Соціальне буття суспільства. Суспільство як система суспільних відносин. Поняття соціальної структури суспільства. Демографічна, поселенська, професійно-освітня, соціально-класова, стратифікаційна, етносоціальна структури суспільства.

Етносоціальне буття суспільства. Історичний генезис етнічних спільностей людей (рід, плем'я, народність, нація). Природні та соціальні чинники утворення і розвитку етносів. Етнос і раса. Поняття нації. Етнічні та соціальні ознаки нації. Національна психологія та національна самосвідомість. Поняття менталітету.

Особливості формування української нації та її менталітету. Природа сучасного «етнічного ренесансу».

Політичне життя суспільства. Політика як соціальне явище. Поняття політичної системи суспільства. Держава - основний інститут політичної системи суспільства. Політичні партії в структурі політичної системи суспільства. Політика і влада. Політичні відносини. Політична культура. Походження і сутність держави. Сучасні тенденції розвитку держави. Ознаки правової держави.

Духовне життя суспільства, його сутність та структура. Духовні потреби, духовна діяльність, духовне виробництво і духовне споживання. Духовний світ людини. Структура духовного світу особистості.

Поняття суспільного буття та суспільної свідомості. Форми суспільної свідомості. Відносна самостійність форм суспільної свідомості. Структура суспільної свідомості. Буденна і теоретична свідомість. Суспільна психологія та суспільна ідеологія.

Роль культури і мистецтва в розвитку суспільних взаємовідносин. ролі культури і мистецтва в розвитку суспільних взаємовідносин. Основні етапи, закономірності історичного розвитку мистецтв, стильові особливості, види і жанри, основні принципи координації історико-стильових періодів світової художньої культури. Багатонаціональну хореографічна культура Півдня України.

Тема 6. Філософія історії.

Формаційний та цивілізаційний підходи до аналізу суспільства. Поняття суспільно - економічної формації та цивілізації.

Джерела, рушійні сили та суб'єкти суспільного розвитку. Роль поколінь, класів, творчих еліт в розвитку суспільства. Проблема особистостей і мас в суспільному розвитку. Феномен маси і натовпу. Натовп і народ. Еліта і маса.

Типи соціальної динаміки: циклічний, лінійний, спіралеподібний. Поліваріантність історичного розвитку. Проблема сенсу історії. Ідея «кінця історії».

Характер і форми суспільних змін. Еволюційне, інволюційне, революційне в історичному процесі. Співвідношення стихійного і свідомого, необхідного і випадкового у суспільному розвитку.

Культура і цивілізація. Поняття культури. Матеріальна культура. Духовна культура. Багатомірність культури. Історичність культури. Роль культури і мистецтва в розвитку суспільних взаємовідносин.

Тема 7. Цінності в житті людини і суспільства.

Цінності в системі культури. Структура та ієрархія цінностей. Цінності як ядро духовного світу особистості. Цінність і оцінка. Компоненти ціннісного вибору: переживання, потреби, емоції, віра, воля, ідеал. Цінність буття і життєвий смисл. Життя людини як вища цінність.

Цінності як регулятор поведінки людини. Основні типи цінностей та ціннісних орієнтацій. Моральні норми і принципи та їх примноження через культуру, наукові цінності і досягнення суспільства в процесі діяльності.

Базові цінності людського буття: життя, свобода, краса, істина, добро, справедливість, творчість, здоров'я, гуманізм. Поняття духовної досконалості. Потреба в ідеалі. Ідеал і утопія.

Ціннісні орієнтації людини на зламі тисячоліть.

4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ВСІМА ВИДАМИ КОНТРОЛЮ

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90-100 А)	Здобувач демонструє міцні знання навчального матеріалу в обсязі, що відповідає програмі навчальної дисципліни, орієнтується в особливостях генезису філософії та її співвідношення з іншими типами світогляду; знає специфіку та структуру філософського знання та основне коло філософських проблем; вміє пов'язувати загальні філософські проблеми з вирішенням завдань у різних галузях сучасної науки та здійснює порівняльний аналіз філософського та конкретно-наукового тлумачення буття; вміє аналізувати соціокультурну обумовленість філософських вчень та

	розкривати зв'язок філософії з актуальними проблемами суспільного життя; розуміє методологічне значення філософії у професійній діяльності. При виконанні практичних завдань проявляє вміння самостійно вирішувати поставлені завдання, активно включається в обговорення, відстоює власну точку зору в питаннях та рішеннях, що розглядаються. Оцінка нижче 100 балів обґрунтовується недостатнім розкриттям теоретичних питань навчальної дисципліни, або тим, що студент проявляє невпевненість в тлумаченні теоретичних положень чи виконанні практичних завдань.
Добре (82-89 B)	Здобувач демонструє знання навчального матеріалу в обсязі, що відповідає програмі навчальної дисципліни, орієнтується в особливостях генезису філософії та її співвідношення з іншими типами світогляду; знає специфіку та структуру філософського знання та основне коло філософських проблем; вміє пов'язувати загальні філософські проблеми з вирішенням завдань у різних галузях сучасної науки та здійснює порівняльний аналіз філософського та конкретно-наукового тлумачення буття; вміє аналізувати соціокультурну обумовленість філософських вчень та розкривати зв'язок філософії з актуальними проблемами суспільного життя; розуміє методологічне значення філософії у професійній діяльності, припускається несуттєвих помилок. При виконанні практичних завдань, здобувач самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких є незначною.
Добре (74-81 C)	Здобувач володіє навчальним матеріалом, знає основні теоретичні положення, що відповідають програмі навчальної дисципліни, достатньо орієнтується в особливостях генезису філософії та її співвідношення з іншими типами світогляду; розуміє специфіку та структуру філософського знання та основне коло філософських проблем; вміє пов'язувати загальні філософські проблеми з вирішенням завдань у різних галузях сучасної науки; намагається аналізувати соціокультурну обумовленість філософських вчень та розкривати зв'язок філософії з актуальними проблемами суспільного життя, але припускається помилок; розуміє методологічне значення філософії у професійній діяльності, але не може навести чітких прикладів. Однак ці помилки у відповідях не є системними, здобувач впевнено працює за алгоритмом.
Задовільно (64-73 D)	Здобувач розуміє основні положення навчальної дисципліни, котрі є визначальними, однак недостатньо орієнтується у напрямі

	<p>вирішення практичних завдань. Поверхово знає особливості генезису філософії та її співвідношення з іншими типами світогляду; недостатньо розуміє специфіку та структуру філософського знання та основне коло філософських проблем; не вміє пов'язувати загальні філософські проблеми з вирішенням завдань у різних галузях сучасної науки; намагається аналізувати соціокультурну обумовленість філософських вчень та розкривати зв'язок філософії з актуальними проблемами суспільного життя; недостатньо розуміє методологічне значення філософії у професійній діяльності, однак розуміє практичні завдання, має пропозиції щодо напрямку їх вирішення. Самостійно вирішує завдання за зразком, допускає значну кількість неточностей, помилок, котрі усуває під керівництвом викладача, підтримки з боку однокурсників.</p>
<p>Задовільно (60-63 E)</p>	<p>Здобувач має поверхневі знання з навчальної дисципліни, опанував навчальний зміст, передбачений програмою навчальної дисципліни. Знання щодо філософських питань несистемні, фрагментарні. Здобувач намагається аналізувати соціокультурну обумовленість філософських вчень та розкривати зв'язок філософії з актуальними проблемами суспільного життя, однак не розуміє методологічне значення філософії у професійній діяльності та не вміє наводити приклади і прослідковувати причинно-наслідкові зв'язки. Виконання практичних завдань формалізоване, виконує практичні завдання за підтримки з боку викладача зі значними труднощами.</p>
<p>Незадовільно (35-59 FX)</p>	<p>Здобувач має фрагментарні знання, опанувавши менше половини обсягу навчального змісту, передбаченого програмою навчальної дисципліни. Відсутнє цілісне усвідомлення навчального матеріалу. Здобувач працює пасивно, практичні завдання виконує переважно з помилками, виправляє помилки лише при виконанні нескладних практичних завдань. Здобувач допускається до повторного складання екзамену.</p>
<p>Незадовільно (0-34 F)</p>	<p>Здобувач не виконує вимоги програми навчальної дисципліни: не сформовані знання уміння та навички. Здобувач не допускається до екзамену та проходить повторне вивчення дисципліни.</p>

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЗА ВСІМА ВИДАМИ КОНТРОЛЮ

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка а ECTS	Оцінка за національною шкалою
90–100	A	відмінно

82–89	B	добре
74–81	C	
64–73	D	задовільно
60–63	E	
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

5. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДЗ

Вимоги до написання есе з філософії

Формальні вимоги

- Написання есе є обов'язковим
- Тема есе, обрана студентом, повинна бути узгоджена з лектором
- Тематична література для написання есе повинна бути узгоджена з лектором у години, призначені для консультацій або електронним шляхом
- Есе повинне бути написаним або надрукованим на листках паперу формату А 4
- Обсяг тексту – від 2 до 5 сторінок.
- Окрім обов'язкового прочитання фрагменту першоджерела, автор есе може послуговуватися додатковою допоміжною літературою, на яку повинен робити посилання в тексті. Список використаних джерел подається у кінці есе (на окремій сторінці) і не враховується до загального об'єму праці.

Наукові вимоги

Есе на обрану тему повинне складатися з двох частин:

1. Перша (коротка) – 1 сторінка – присвячена загальному введенню у тематичну проблематику обраної філософської проблеми; окресленню базових світоглядних, історичних, соціальних та культурних передумов, у межах яких постали саме ці філософські ідеї.

2. Друга (довга) присвячена ширшому аналізу обраної філософської проблеми; повинна базуватися на самостійно опрацьованому фрагменті першоджерела; містити аргументовані власні рефлексії, що сформовані на

підставі презентації, аналізу та інтерпретації конкретних поглядів, думок, міркувань конкретного філософа.

3. Автор повинен врахувати, що формат есе передбачає самостійну аналітичну працю, яка повинна переконати, що він старанно опрацював обрану проблематику.

4. Текст есе повинен містити власні розмірковування, які можуть бути контр-аргументами думкам обраного філософа, але мають бути викладеними у зрозумілій науковій аргументованій формі.

5. При аналізі обраної проблеми автор повинен використовувати поняттєвий філософський інструментарій

Критерії оцінювання індивідуального навчально-дослідного завдання (філософського есе)

Критерії оцінювання есе	Бали
Кр. 1. Розкриття сенсу висловлювання	
Сенс есе розкритий або зміст відповіді дає уявлення про його розуміння.	2
Сенс есе не розкритий, зміст не дає уявлення про його розуміння.	0
Кр. 2. Характер і рівень теоретичної аргументації	
Тема розкрита з опорою на відповідні поняття, теоретичні положення, висновки.	4
Наведені окремі, що стосуються теми, поняття, але вони не зв'язані між собою і елементами аргументації.	2
Аргументація на теоретичному рівні відсутня (смісл головних понять не пояснено; висновок відсутній) або використовуються поняття, положення і висновок, не пов'язані безпосередньо з темою.	0
Кр. 3. Якість фактичної аргументації	
Факти і приклади взяті з різних джерел: ЗМІ, філософії, літератури, історії, факти з особистого соціального досвіду і власні спостереження (наведено не менше 2-х прикладів з різних джерел).	4
Аргументація дається з опорою лише на власний соціальний досвід і бачення або наведений(і) приклад(и) з одного джерела.	2
Фактична інформація відсутня або наведені факти не відповідають положенню, що розглядається.	0
Максимальний бал	10

Орієнтовні теми есе з філософії:

1. Чому потрібно вивчати філософію?
2. Все, що не вбиває мене, робить мене сильнішим.
3. Чи існують межі людських знань?
4. На що саме я повинен сподіватися?
5. Реальність, віртуальна реальність, додаткова реальність: розвиток і загрози.
6. У чому причини масового насильства в XX та XXI ст.?
7. Чи має історія сенс?
8. Як працює принцип недіяння у сучасному житті?
9. Що відбувається, коли речі не називають їхніми іменами?
10. Чи існують відмінності між фактом, описом, оцінкою і нормою?
11. Наслідки від страху і страждань у житті індивідів.
12. Чому люди вдаються до насильства?
13. Чи має людина право на опір і повстання?
14. Чи повинні у житті людини бути ідеали?
15. Чи є пролита кров найкращим доказом істини?
16. Як можна подолати абсурд?
17. Чи можливе вдосконалення природи людини?
18. Де проходять межі контролю над свідомістю і тілесністю людини?
19. Які наслідки у втечі від свободи?
20. Якщо «життя наше є мандрівкою», то мандрівкою до чого?
21. Роздуми про атеїзм.
22. Чи втручався Бог у людську історію XX ст.?
23. Віра в релігії, науці, філософії і у буденному житті.
24. Чи є виключення із принципу «Не вбий!»?
25. Віра і розум: взаємодоповнення чи конфлікти?
26. Чому Київ вважають «другим Єрусалимом»?
27. Чи має людина право на смерть?
28. Спробуйте змодельовати суспільство, в якому людина досягла практичного безсмерття.

29. Як співвідносяться за змістом поняття «буття» та «свобода»? Які існували погляди на їх співвідношення в історії філософії?
30. Який зміст поняття “відповідальність” і як воно співвідноситься з поняттям «свобода»?
31. Чи відіграє культура якусь роль у ставленні людини до природи?
32. Чи існує смисловий зв'язок між поняттями «буття», «свобода», «культура»?
33. Які ознаки роблять культуру спорідненою з технікою, а які роблять культуру і техніку принципово відмінними?
34. Які специфічні риси сучасної культури?
35. Якими є основні суперечності існування культури?
36. Які є найвідоміші концепції культури в філософії?
37. У чому полягає специфіка цивілізацій Заходу і Сходу?
38. Життєве призначення філософії

АНАЛІЗ ПЕРШОДЖЕРЕЛА

Аналіз філософського першоджерела передбачає критичне вивчення тексту для розуміння позиції автора, що включає: визначення автора та контексту, основну тему та тези, ключові аргументи, значення термінів та оцінку впливу праці. Структурований підхід допомагає розкрити суть філософських концепцій.

Етапи аналізу філософського тексту

1. Історико-біографічний контекст (наприклад, дослідження діяльності Конфуція):
  - Автор: Хто написав (Ф. Ніцше, Арістотель, А. Августин).
  - Час та умови: Коли створено, суспільні умови.
  - Біографічні факти: Що вплинуло на світогляд автора.
2. Тематичний аналіз:
  - Основна тема: Яку фундаментальну проблему вирішує автор (наприклад, абсурдність життя, як вописано у лекціях НАВС).
  - Головна теза: Яку основну думку стверджує автор.
  - Ключові аргументи: Докази, що підтверджують тезу.

3. Понятійний апарат:
  - Визначення основних понять (онтологія, гносеологія, етика).
  - Розуміння термінів саме в контексті цього філософа.
4. Критична оцінка:
  - Актуальність: Чому це важливо сьогодні.
  - Значення: Вплив на розвиток філософії.

Орієнтовний список першоджерел:

1. Аврелій Августин. Про град Божий.
2. Аврелій Августин. Сповідь.
3. Аристотель. Зібрання творів
4. Аристотель. Політика.
5. Бекон Ф. Нова Атлантида.
6. Бергсон А. Два джерела релігії та моралі.
7. Бердяєв М. Криза мистецтва.
8. Берклі Дж. Твори.
9. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму.
10. Гегель Г.В.Ф.. Енциклопедія філософських наук.
11. Гельвецій К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання.
12. Гоббс Т. Левіафан.
13. Гольбах П. Система природи.
14. Гокінг Стівен. Теорія всього.
15. Декарт Р. Міркування про метод.
16. Дідро Д. Розмова д'Аламбера з Дідро.
17. Еко Умберто. Ім'я Рози.
18. Еко Умберто. Маятник Фуко.
19. Жижек Славой. Внутрення трансгресія.
20. Жижек Славой. Событие.
21. Камю А. Людина бунтуюча.
22. Камю А. Міф про Сизифа.
23. Кант І. Лекції з етики.

24. Компендіум. Соціальна доктрина церкви
25. Конфуцій. Лунь Юй
26. Кузанський М. Про вчене незнання.
27. Кундера М. Ідентичність.
28. Кундера М. Нестерпна легкість буття.
29. Кьєркегор С. Страх і трепет.
30. Ламетрі Ж. Людина-машина.
31. Лао цзи. Дао де цзин
32. Лосев А.Ф. Діалектика мифу.
33. Макиавеллі Н. Правитель.
34. Маркс К. Тези про Фейєрбаха.
35. Мірча Еліаде. Шаманізм.
36. Монтескьє Ш. Вибрані твори.
37. Ніцше Ф. Так казав Заратустра.
38. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас. Вибрані твори
39. Ортега-і-Гасет Х. Що таке філософія.
40. Платон. Держава
41. Платон. Закони
42. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1, 2.
43. Рассел Б. Людське пізнання.
44. Руссо Ж.-Ж. про суспільний договір або принципи політичного права.
45. Сартр Ж.П. Буття і ніщо.
46. Сартр Ж.П. Екзистенціалізм – це гуманізм.
47. Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи /
48. Тейяр де Шарден П. Феномен людини.
49. Тоффлер Елвін . Третя хвиля
50. Фома Аквінський. Сумма теології
51. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу.
52. Фрейд З. «Я» и «воно».
53. Фрейд З. Основи психоаналізу.

54. Фромм Е. Втеча від свободи.
55. Фромм Е. Здорове суспільство.
56. Фукуяма Ф. Кінець історії та остання людина.
57. Хайдеггер М. Буття і час.
58. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій.
59. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні.
60. Шопенгауер А. Про основи моралі.
61. Шпенглер О. Закат Європи.
62. Юваль Ной Харари. «Sapiens. Коротка історія людства»
63. Юнг К. Колективне несвідоме.
64. Ясперс К. Духовна ситуація часу. Сенс та призначення історії.

6. ГЛОСАРІЙ

Абсолют (лат. *absolutus*—*довершений, безумовний, необмежений*) — те, що нічим не зумовлене, ні від чого не залежне. У філософії під абсолютотом розуміють Бога, субстанцію, ідею (Гегель). Абсолютне протилежне відносному (зумовленому, залежному).

Абстракція (лат. *abstractio* — *віддалення*) — мислене відокремлення окремих властивостей предметів і перетворення їх на самостійні об'єкти (наприклад, електропровідність, твердість, вартість тощо). Більшість наукових понять утворені в такий спосіб.

Абсурд (лат. *absurdus* — *немилозвучний, безглуздий*) — нісенітниця, позбавлена сенсу дія. У філософії Камю — одне з головних понять, яке характеризує життя людини.

Агностицизм (грец. *agnostos* — *непізнаний*) — напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаванність суті речей, об'єктивної істини (Юм, Кант, позитивісти). Агностики протиставляють світ як він нам даний (пізнаваний) і світ сам по собі (принципово недосяжний). Знання, з їх точки зору, не дає відображення сутності дійсності, а в кращому разі обслуговують утилітарні потреби людей. Корені агностицизму в принциповій незавершеності процесу пізнання.

Аксіологія (грец. *axios* — *цінний*) — вчення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу — етичне, естетичне, релігійне та ін.

Аксиома (грец. *axioma* — значуще, сприйняте положення) — твердження, яке при побудові теорії приймається за очевидну істину, на якій ґрунтуються інші твердження.

Аксиоматичний метод — спосіб побудови наукової теорії, коли за її основу беруться аксіоми, з яких усі інші твердження цієї теорії виводяться логічним шляхом (доведенням).

Алогізм — непослідовність у міркуваннях, зумовлена порушенням законів логіки.

Альтернатива (лат. *alternatio* — чергую, змінюю) — вибір між двома суперечливими можливостями.

Альтруїзм — моральний принцип, в основі якого бажання блага іншому. А. протилежний егоїзму.

Аморалізм — нігілістичне ставлення до моральних норм.

Аналіз — метод пізнання, який полягає в розчленуванні цілого на частини.

Аналітична філософія — на прям у сучасній західній філософії, який зводить філософську діяльність до аналізу мови.

Аналогія — умовивід, в якому на основі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їх можливу схожість за іншими ознаками. А. складає основу моделювання.

Антиномія (грец. *antinomia* — суперечність у законі) — суперечність між двома твердженнями, в основі якої не логічні помилки, а обмеженість системи тверджень, з якої вони виводяться. Зустрічаються у філософії (Кант) і математиці. Поняття А. близьке до апорії.

Антитеза (грец. *antitesis* — протиставлення) — твердження, яке заперечує тезу (вихідне твердження).

Антитетика — метод зведення суперечливих тверджень (тез, антитез) жодному з яких неможливо надати переваги.

Антиутопія (дистопія) (1) від грец. *Anti* — проти, замість і грец. *οὐ* — ні, ні і *τόπος* — місце (рідше зустрічається версія: *ου* — благо, тобто блага місце; 2) у соціальні науки термін введений англійським вченим Джоном Стюартом Міллем; від англ. *Dystopia* — погане місце)-ідеологія суспільної думки, яка на протигагу утопії не тільки заперечує можливість створення ідеального стану

спільного життя людей, а й виходить з переконання, що будь-які спроби побудувати довільно сконструйований «справедливий» суспільний лад призводять до катастрофічних наслідків у вигляді створення тоталітарного або авторитарно-тоталітарного суспільства. У суспільній свідомості зустрічається спроба розрізнення термінів «антиутопія» і «дистопія». Згідно такої точки зору, «антиутопія» являє собою категорію, що суперечить «утопії» і передбачає ідеологію, що для створення суспільства загального благоденства необхідні деякі соціальні позбавлення, значно обмежують свободу і права людини. Своєрідний варіант такого суспільства втілений в сучасній росії, коли держава зробила спробу надати матеріальні блага в обмін на істотні обмеження свободи. У що це вилилося, ми бачимо. У той же час під «дистопією» розуміється абсолютно тоталітарне суспільство, яке і не збирається навіть робити вигляд про створення суспільства загального щастя, що ґрунтується на тиранії, жорстокості, брехні, розстрілах, тотальному контролю населення, загальному страху. Приклад Північної Кореї найбільш яскравий.

Антропологізм — філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог та ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

Антропологія (від грец. *Antropos* — людина і грец. *logos* – слово, поняття, вчення) — 1) наука про людину; 2) наука про людину в різноманітні форм її життєдіяльності; 3) наука про місце і роль людини в світі (німецька традиція вивчення категорії); 4) сукупність наукових дисциплін, що займаються вивченням людини, її походження, розвитку та існування в природному (природної) і культурної (штучної) середовищах (ангосаксонське розуміння); 5) наука про походження та еволюцію людини, освіту людських рас і фізичну будову людини; 6) область знання, що вивчає духовну природу людини. Розуміння родоначальника терміну Аристотеля.

Антропологія філософська — філософське вчення про людину (Шелер, Гелен, Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

Антропоцентризм — філософський принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

Апологети (грец. *apologetikos* — захисний) — ранньохристиянські письменники (Юстин, Тертуліан, Оріген) III ст., які захищали від критики християнське вчення; захисники певних течій, учень.

Апорія (грец. *aporia* — непрохідність, безвихідь) — проблема, що важко піддається вирішенню, пов'язана із суперечністю між даними спостереження і досвідом та їх аналізом у мисленні; суперечність у міркуванні, корені якої перебувають за межами логіки. Відкрив А. Зенон з Елеї (апорії руху — Ахілл і черепаха, простору і часу). Поняття А. близьке за змістом до антиномії.

Апостеріорі (лат. *a posteriori*— з наступного) — знання, набуте в процесі досвіду.

Апріорі (лат. *a priori* — з попереднього досвіду) — ідеї, форми пізнання, які, на думку деяких мислителів, наявні в свідомості до досвіду, не набуті з досвіду. У філософії Канта категорії проголошуються апріорними формами мислення. Апріоризм близький до концепції вроджених ідей. Протилежним до А. є поняття апостеріорі.

Архетип — первинні, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, що містяться в так званому колективному несвідомому й апріорно формують активність уяви; складають основу загальнолюдської символіки, виявляються у міфах і віруваннях, снах, творах літератури тощо.

Аскетизм (грец. *asketes* — добре навчений, подвижний) — моральне вчення яке пропагує крайнє обмеження потреб людини, відмову від життєвих благ. Протилежне гедонізму.

Атеїзм (від грец. *Atheos* — безбожний) — світогляд, що відкидає віру в існування надприродного світу (богів, духів, безсмертя душі тощо).

Атман — дух, душа, активне свідоме начало в індійській ведичній традиції.

Атрибут (лат. *attributum* — додане) — невід'ємна властивість речі, субстанції. За Декартом, А. матерії є протяжність, душі — мислення.

Атрибутивні відношення — різновид змісту самосуцого буття або субстанції в інтерпретації Арістотеля.

Базис (від грец. *Basis* — основа) — 1) сукупність виробничих відносин, властивих даному типу суспільства (суспільно-економічної формації) (по Карлу Марксу); 2) суспільне буття, основа всіх процесів, що відбуваються в суспільстві.

Безкінечне — протяжність, кінець якої безперервно віддаляється. Діалектично пов'язане з кінечним складається з кінечного.

Безперервність — зв'язок, стирання граней між розрізненим, дискретним (роздільним) перервним.

Біблія — священна книга християнства та іудаїзму, створена протягом I тис до н. е. та III ст. н.е. шляхом відбору, редагування та канонізації текстів, які іудейські, а пізніше християнські традиції вважали богонатхненними. Складається із двох частин — Старого Завіту, визнаного іудеями та християнами,

та Нового Завіту, котрий визнається священним лише християнами. Мовами Біблії є давньоєврейська та арамейська у Старому Завіті та грецька (койне) у Новому. Містить сакралізовану історію світу та людства, наголошує на їх залежності від волі Бога — творця і промислителя. Основою людського життя, за Біблією, є правдиве богошанування та богопоклоніння. За своєю суттю Біблія — одна єдина книга, хоча й складена вона з багатьох книг, а тому характеризується величезною жанровою та тематичною різноманітністю викладу міфологічних систем, історичні оповіді, релігійна публіцистика, філософське моралістичні твори, лірична поезія, зразки релігійної містики.

Історія Біблії в Україні розпочинається з часів появи на її землях перших християнських місіонерів, які, поширюючи християнство, при несли із собою і книги Святого Письма, які з часом перекладались церковнослов'янською мовою. Найдавнішою в Україні книгою Святого Письма є Остромирове Євангеліє (1056—1057). Найціннішим із перекладів на народну тогочасну мову є Пересопницьке Євангеліє (1556—1561), що вийшло з монастиря в Пересопниці (Волинська область). Дуже популярною в Україні книгою Старого Завіту був Псалтир, який вживався не тільки як богослужбова, а й як навчальна книга для домашнього читання. Популярними були й книги Нового Завіту Четвероєвангеліє і Апостол У 1581 р. побачила світ повна збірка книг Біблії церковнослов'янською мовою — Острозька Біблія, надрукована І. Федоровим у м. Острозі Перший переклад Біблії живою народною літературною мовою здійснили П. Куліш, І. Пулюй та І. Нечуй Левицький (XIX ст). Протягом XX ст повний текст Біблії у перекладі українською мовою здійснили І. Огієнко(1912), І. Хоменко(1963).

Брахман — світова душа, духовне абсолютне начало в індійській ведичній філософії.

Буддизм — одна з трьох світових релігій (поряд з християнством та ісламом) Виходячи з положення, що життя є страждання, в основі якого лежать бажання, буддизм пропонує свій шлях подолання страждань. Учить про перевтілення душі (сансара), про закон відплати за вчинені проступки (карма). Метою життя буддиста є досягнення нірвани — злиття з божественною першоосновою Всесвіту.

Буття — 1) найзагальніша визначеність речей, з якої розпочинається процес пізнання (Гегель) Перш ніж визначати, яка річ, відбувається констатація її буття, 2) найзагальніша властивість всього суцього (і матеріальні речі та ідеї, і цінності мають буття й об'єднуються людиною в єдиний світ), 3) буття як об'єктивне існування на противагу фантому, ілюзії.

Великі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) — довготривалі, ста лі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства.

Верифікація — у неопозитивізмі операція за допомогою якої встановлюють осмисленість висловлювання. Полягає у зведенні висловлювань до чуттєвих фактів. Неопозитивісти прийшли до висновку, що релігійні та філософські твердження, на відміну від наукових, не підлягають верифікації. Поппер розвинув принцип В. до фальсифікації.

Відчуження — стан напруги, ворожості щодо суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, розумного і стихійного, особистого і суспільного. У загальному значенні — це відношення між творцем і творінням, яке збунтувалось і живе власним життям, нав'язуючи свою логіку творцю, термін широко вживався в німецькій класичній філософії (Фіхте, Гегель, Фейєрбах) і марксизмі.

Відчуття — відображення у свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які безпосередньо діють на органи чуття.

Віра — не обґрунтоване розумом прийняття існування чогось (Бога, долі, моральних чеснот іншого, Атлантиди, наукових об'єктів) за істину та дії, що відповідають цим прийняттям.

Волюнтаризм (лат. *voluntarius* — залежність від волі) — течія в метафізиці (і психології), яка в основу світових процесів (і психологічного життя людини) ставить волю як ірраціональне, тобто несвідоме начало. Найвідоміші представники — Шопенгауер, Ніцше, які проголосили основою всіх явищ світу і людського життя волю.

Вульгарний матеріалізм — течія в матеріалізмі XVIII—XIX ст. (Кабаніс, Бюхнер, Фохт), яка спрощено зводила свідомість людини до фізіологічних процесів. Особливості мислення вони визначали залежно від клімату, їжі та ін.

Гедонізм (грец. *hedone* — насолода) — етичне вчення, яке проголошує метою життя людини насолоду (Епікур, просвітники та ін.).

Генетичний (грец. *genetikos* — походження) метод — метод дослідження явищ на основі аналізу їх розвитку.

Геноцид (від грец. — *Genos rida*, плем'я, походження і від лат. *Caedo* — вбиваю) — повне або часткове винищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними або релігійними ознаками, а також умисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення цих груп. Термін запропонований польським юристом Рафаелем Лемкіним.

Герменевтика (грец. *hermeneveta* — пояснювати, тлумачити) — філософський метод тлумачення та розуміння феноменів культури, зокрема

текстів їх залежності від контексту культури, в якому він існував, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію

Гілозоїзм (*грец. hyle — тут, zoe — життя*) — погляд згідно з яким матерія наділена чуттєвістю, яка різною мірою властива неживим, живим тілам і людині (Бруно, Спіноза)

Гіпотеза — форма знання основою якого є передбачення, сформульоване за допомогою певних фактів, але це знання є невизначеним і потребує доведення

Гіпотетико дедуктивний метод — спосіб теоретичного дослідження, який передбачає створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводять твердження про емпіричні факти.

Гносеологія — теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін яка досліджує закономірності процесу пізнання.

Громадянське суспільство — суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань.

Гуманізм (*лат. humanus — людський*) — 1) ідейний напрям у культурі Відродження який обстоював право на існування незалежної від релігії світської культури, 2) риса світогляду, яка в розумінні людини виходить з “вічних цінностей” і “природних прав” Г. долає національні, расові, релігійні та соціальні обмеженості у ставленні до людини.

Дао — одне з основних понять китайської філософії, означає першопричину, що породжує речі, дорогу, долю, пустоту.

Даосизм — філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані не волі неба, а загальному божественному закону дао.

Дедукція (*лаг. deductio — виводжу*) — метод пізнання, в основі якого рух думки від загального до одиничного.

Деїзм (*лат. deus — Бог*) — філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається у справи.

Декадентство (*франц. decadence, пізн. лат. decadentia — занепад*) — загальна назва настроїв безнадії, несприйняття життя, індивідуалізму.

Демократія (від грец. *Demokratia* — влада народу, народовладдя) — 1) форма державно-політичного устрою, заснована на визнанні народовладдя, політичного плюралізму, свободи і рівності громадян і прав людини, що належать йому від народження; 2) форма устрою суспільства, заснована на визнанні народу як джерела влади, його права брати участь у вирішенні державних справ у поєднанні з широким колом громадянських прав і свобод; 3) у давньогрецькому суспільстві – правління, здійснюване громадянами.

Державний суверенітет — верховенство, незалежність, повнота, загальність і винятковість влади держави, що ґрунтується на принципі права.

Детермінізм (лат *determinans* — той, що визначає, обмежує) — пояснення явищ на основі причинної зумовленості. Принцип Д. є провідним у науці та матеріалістичній філософії.

Дефініція (лат *definitio* — визначаю) — визначення поняття через підведення під ширше (родове) поняття і вказівку видових особливостей. На приклад, “береза — дерево з білою корою”.

Дилема (грец *dilemma* — подвійний засновок) — судження за принципом або або.

Дискретність (лат *discretus* — перервність) — розподільність, перервність.

Діалектика (грец. *dialectike* — мистецтво вести бесіду) — один з методів філософії, згідно з яким будь яке явище перебуває в зміні, розвитку, в основі якого взаємодія (боротьба) протилежностей (Геракліт, Гегель, Маркс). Основні ідеї Д. за Гегелем перехід кількісних змін в якісні, взаємопроникнення протилежностей і заперечення заперечення.

Діалектичний матеріалізм — термін, яким позначалась філософія К. Маркса в радянському марксизмі. Діалектика Гегеля була ідеалістичною, а матеріалізм Фейєрбаха був недіалектичним (метафізичним). Маркс поєднав матеріалізм і діалектику.

Досвід — сукупність переживань людини. Виділяють зовнішній досвід, зумовлений відносинами з іншими людьми чи речами світу, і внутрішній, в основі якого — саморефлексія, роздуми.

Дуалізм (лат. *dualis* — двоякий) — світогляд який вихідними вважає два рівноправні та протилежні начала (матерію і дух світле і темне).

Дух — ідеальне начало (принцип) на противагу природі як матеріальному началу. В людині розрізняють тіло (матеріальне) душу (сукупність психічних

процесів) і дух — настанова на всезагальне — моральні, релігійні та правові цінності, естетичні ідеали, світоглядні істини.

Евдемонізм — античний принцип життєрозуміння, пізніше в етиці — принцип тлумачення й обґрунтування моралі за яким щастя (блаженство) є найвищою метою життя.

Евристика (грец. *heuristike* — *находжу*) — наукова дисципліна, яка досліджує процес творчості й намагається віднайти його закономірності.

Егоїзм (фр. *egoisme* — *себелюбство*) — спосіб мислення і поведінки, в якому вихідними є власні інтереси.

Екзистенціалізм (лат. *existentia* — *існування*) — суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення суцього (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини.

Еклектика — (грец. *eklektikos* — той, що вибирає) — поєднання в одному вченні несумісних, часто суперечливих елементів Е. свідчить про кризу в духовному розвитку відсутність довершеної системи, яка б пододала ці суперечності.

Елеати — представники давньогрецької філософської школи VI—V ст до н.е., яка протиставляла мислення чуттєвому сприйняттю, висунула вчення про ілюзорність всіх помітних змін і відмінностей між речами про незмінну сутність справжнього буття. Виникла в м. Елеї.

Елемент — прийнятий у даній системі найпростіший компонент (атом, слово, норма іт ін.). Взаємозв'язок елементів називається структурою. В сучасній науці на зміну дослідженню одноканальних причинних зв'язків приходить багатоканальний (системний або системноструктурний) метод який допомагає найповніше відтворити всі зв'язки елементів.

Еманация (грец. *emanatio* — *витікання*) — у вченні неоплатоніків ви промінювання вищими формами буття нижчих.

Емпіризм — філософський напрям, який основою пізнання вважає чуттєвий досвід (емпірію).

Енциклопедисти — французькі мислителі просвітники (Дідро, Даламбер, Монтеск'є, Вольтер, Руссо та ін.) які брали участь у виданні “Енциклопедії” — першого твору, що систематизував наукове знання того часу.

Епістемологія (грец. *epistemologia* — *теорія пізнання*) — частина філософи що вивчає загальні риси процесу пізнання та результат знання основи

і межі, достовірність і недостовірність. Вживається переважно як вчення про наукове пізнання.

Естетика (*грец. *estetikos* — чуттєво сприймане*) — філософське вчення про прекрасне, про художнє освоєння дійсності. Основні категорії Е. “прекрасне”, “трагічне”, “комічне”. Основна проблема — специфічне оцінне ставлення людини до дійсності.

Есхатологія (*грец. *eschatos* — останній*) — вчення про кінцеву долю людства і світу; складова частина будь якої релігії.

Етатизм (*франц. *etatisme*, від *etat* — держава*) — активне втручання держави в економічну політичну, духовну та інші сфери суспільства.

Етика (*лат *etika* — звичай, характер*) — філософське вчення про мораль, походження і природу моральних норм, спосіб їх функціонування в суспільстві, теорія моралі.

Життя (*від англ. *life* — життя*) — фізіологічне існування людини, тварини, всього живого.

Закон — об'єктивний, істотний, необхідний, сталий зв'язок або відношення між явищами.

Заперечення — протиставлення твердженню (тезі) протилежного за змістом твердження (антитези). Наприклад, теза “Ця подія — випадкова”; антитеза “Ця подія — не випадкова”.

Заперечення заперечення — один з основних принципів діалектики Гегеля, який полягає в тому, що друге заперечення (синтез) знімає протилежності тези і антитези (Ця подія і випадкова, і не випадкова).

Зміст — категорія філософії, те, що підлягає “формуванню” — елементи (складові) певної системи (форми). В процесі пізнання відбувається формалізація змісту (переведення його в графіки, формули).

Знак — предмет, який для людини заміщує інший предмет. Завдяки знакам отримується, зберігається і передається інформація.

Значення — зміст, пов'язаний з певними знаками, зокрема з мовними виразами.

Ідеал (*фр *idea* — поняття, уявлення*) — взірць досконалості, який є орієнтиром діяльності людини.

Ідеалізація — один з методів наукового пізнання, який полягає в абсолютизації певних властивостей предметів і перетворення їх в ідеальні об'єкти, наприклад, абсолютно чорне тіло тощо.

Ідеалізм — напрям у філософії, який первинним вважає ідеальне начало— Бога, дух, розум тощо. Згідно з І. духовна субстанція є творцем світу. Відрізняють об'єктивний (Платон, Гегель) і суб'єктивний (Берклі, Мах) ідеалізми.

Ідеальне — протилежне матеріальному. До сфери ідеального відносяться поняття, цінності, ідеї, Бог. Матеріальні речі характеризуються речовинністю, просторовістю, часовістю, причинністю, ідеальне позбавлене цих рис. Відношення між ідеальними предметами засноване на логічності.

Ідеологія — сукупність поглядів нації, класу, суспільної групи на їх місце в світі, на розвиток історії та ін. І. подібна світській релігії, вона цементує соціальну одиницю, підносить її у власних очах.

Іманентний (лат *immanens* — властивий, притаманний чомусь) — внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що випливає з їх природи, напрям у філософії, який проголошує об'єктивний світ іманентним (внутрішнім) змістом свідомості суб'єкта.

Індетермінізм (лат *in — ne*) — заперечення детермінізму, причинності.

Індивід (з лат. - *неподільний, кінцевий*) — одиничний представник людського роду, конкретний носій соціальних і психологічних рис людства: потреб, інтересів, мотивації, ціннісних орієнтацій, соціальних диспозицій і т. д. Поняття індивід розглядається як основа формування особистості.

Індивідуалізм — тип світогляду, сутність якого є абсолютизація позиції окремого індивіда в його протиставленні суспільству.

Індивідуальність — сукупність рис, що відрізняють дану людину від усіх інших.

Індукція (лат *inductio* — наведення) — логічний умовивід від часткового одиничного до загального.

Інструменталізм — різновид прагматизму, прибічниками якого вважають свідомість (за Дьюї, інтелект) одним із засобів пристосування до мінливих умов середовища, а тому логічні поняття, ідеї, наукові закони, теорії — лише інструменти (звідси й назва), знаряддя, “ключі до ситуації”, “плани дії”.

Інтеграція (лаг *integratio* — відновлення) — момент розвитку, який полягає в поєднанні розрізненого в ціле.

Інтенція (*lat. intentio — стремління*) — спрямованість акту свідомості на певний предмет. Наприклад, у сприйманні дерево, будинок, в міркуванні — числа, в фантазії — русалки і т. ін.

Інтерсуб'єктивний — такий, що існує лише в межах взаємодії суб'єктів. Інтерсуб'єктивними є, наприклад, моральні чи правові норми вони не суб'єктивні і не об'єктивні.

Інтроспекція (*лат. introspectare — дивитися в середину*) — спостереження за перебігом власних психічних процесів. Один з допоміжних методів пізнання в психології.

Інтуїтивізм — течія у філософії, яка абсолютизує роль інтуїції в пізнанні (Шопенгауер, Бергсон).

Інтуїція (*лат. intueri — уважно дивлюсь*) — безпосереднє схоплення сутності предмета. В основі І вроджена здатність (талановитість), тривалий досвід, які допомагають осягнути сутність явища, опускаючи опосередковані ланки.

Ірраціоналізм — вчення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання інтуїція, почуття.

Істина — адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей (див. конвенціоналізм і прагматизм). Гегель вважав, що І є системою знання, яка постійно перебуває в розвитку. Звідси поняття абсолютної (повної) і відносної (неповної) істини. Інші філософи не сприймають цієї концепції істини.

Історизм — принцип пізнання, згідно з яким будь яке явище слід розглядати в розвитку І почав активно пробиватися в науку після Дарвіна.

Історичний матеріалізм — соціальна концепція марксизму, згідно з якою історичний розвиток суспільства визначається економічними факторами. Взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин, згідно з Марксом, визначає основні етапи (формації) історії людства — первісний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм і майбутній комунізм. Претендує на роль єдиної наукової теорії суспільства.

Історичного коловороту теорія — історичні концепції О.Шпенглера, А. Тойнбі та ін., згідно з якими існують окремі ізольовані культури (Єгипетська, вавилонська, китайська, індійська, греко-римська, західноєвропейська, російська та ін), що розвиваються по циклу — дитинство, юність, зрілість, старість і занепад.

Історія філософії — галузь філософських знань, предметом яких є закономірності та особливості пізнання відношення людини і світу на різних етапах розвитку філософії.

Капітал (від лат. *capitalis* — головний) — 1) багатство, запас товарів і послуг; 2) багатство (власність, гроші), що використовується для виробництва більшого багатства; 3) сукупність активів, яка використовується для отримання прибутку в майбутньому; 4) приватне багатство або вартість, яка в результаті експлуатації найманої праці приносить додаткову вартість (згідно Карлу Марксу); 5) ресурси, які витягуються із споживання в сьогоденні (накопичуються) і використовуються для отримання прибутку в майбутньому (згідно з австрійською економічною школою: Карл Менгер, Євген фон Бем-Баверк, Фрідріх фон Візер, Людвіг фон Мізес, Бенджамін Андерсон, Фрідріх фон Хайек, Мюррей Ротбард та інші).

Карма — в буддизмі, джайнізмі та індуїзмі означає закон відплати за моральні вчинки в минулому, який діє при перевтіленні після смерті людини в іншу істоту.

Картезіанство — напрям у філософії у XVII—XVIII ст, теоретичною основою якого було вчення Декарта (латинізоване ім'я — Картезіус), що обстоювало раціоналізм у теорії пізнання та механістичний матеріалізм у поясненні явищ природи.

Категоричний імператив — безумовний моральний обов'язок, веління. Термін, запроваджений Кантом. Суть його Кант формулював так: поведься так, щоб правила твоєї поведінки могли стати законом для діяльності всіх людей.

Категорії — загальні структури або властивості суцього — речей процесів живого, ідеальних предметів (всього, що утворює світ, загальні форми мислення).

Каузальність (лат *causa* — причина) — те ж, що і причинність.

Кількість — число величина, чисельна визначеність, відмінність речей однієї якості (вага довжина) або міра сукупності речей однієї якості. Згідно з Гегелем К. на певному етапі переростає в якість.

Конвенціоналізм — філософський напрям згідно з яким наукові теорії та поняття є наслідком довільної угоди (конвенції) між ученими укладеної за принципом “зручності”, “економії мислення”.

Конечне — філософська категорія, яка характеризує обмеженість речей і процесів, протяжність, яка почалась і закінчилась. Конечне діалектично

пов'язане з безкінечним містить безкінечність (його можна ділити до безкінечності) і, навпаки, безкінечне складається з кінцевого.

Конфуціанство — філософське вчення яке у відношеннях людини і світу проголошує верховенство добра захищає непорушність установлених небом суспільних понять.

Космополітизм — вчення, в основу якого покладено заклик відмовитися від національного суверенітету національних традицій і культури задля абстрактного поняття вселюдської культури і традицій.

Креаціонізм (лат. *creatio* — творення) — вчення що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом.

Культура — увесь, за винятком природи, мовно та символічно відтворений і “репрезентований” (штучний, позаприродний) світ, що охоплює різноманітність видів, засобів і результатів активної творчої діяльності людини, спрямованої на освоєння, пізнання і зміну навколишньої реальності та самої себе.

Лібералізм (лат. *liberalis* — вільний) — вільнодумство, переконання, що виступають проти традицій, звичаїв і догм. У політиці Л. протистоїть консерватизму, в економіці виступає за вільну конкуренцію проти втручання держави. Підкреслює цінність особистості.

Лінгвістична філософія — напрям у сучасній філософії, який вважає головним завданням аналіз буденної мови (Райл, Остін, пізній Вітгенштейн).

Логіка — наука про закони та форми людського мислення Арістотель відкрив основні її закони закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього. Дотримання законів і правил Л. є запорукою істинного мислення.

Логістика (від грец. *Logistike* — мистецтво обчислювати, міркувати) — міждисциплінарний науковий напрям, безпосередньо пов'язаний з пошуком нових можливостей підвищення ефективності різних систем діяльності людини.

Логос — у давньогрецькій філософії — світовий розум, закон (Геракліт), у неоплатоніків і гностиків — думка і слово Бога.

Людина — це поняття загальне, родове, що вказує на приналежність до людського роду. Тому ми можемо сказати, що людина – суспільна істота, що володіє свідомістю і розумом.

Малі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) — спільноти, які об'єднують незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі безпосередніх тісних контактів, стійкого спілкування, певних цінностей і норм поведінки.

Марксизм — ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію, “теорію” революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне і комуністичне (т. з науковий соціалізм).

Матеріалізм — напрям в історичному розвитку філософії, який вважає матерію першоосною всього суцього, намагається пояснити всі явища і процеси через матеріальні причини. Протистоїть ідеалізму і релігії М. був притаманний давньогрецьким філософам (Демокрит) Просвітництву XVII—XVIII ст. (Дідро Ламетрі) Марксу.

Матерія — філософська категорія протилежна ідеї ідеальному. Матеріальність речей чи процесів визначається їх речовинністю просторово часовим буттям причинними зв'язками з іншими речами і процесами. В деяких філософських системах М. як неживе протиставляється живому.

Метафізика — умоглядне вчення про найзагальніші види буття — світ Бога й душу.

Метод — сукупність правил дії (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, які сприяють розв'язанню теоретичних чи практичних проблем.

Механіцизм — спрощений підхід до складних біологічних і соціальних явищ який намагається зрозуміти їх на основі законів механіки. Властивий мислителям XVII—XVIII ст.

Мислення — активний процес узагальнення и опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує розгортання на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх у системах понять.

Міра — філософська категорія, яка відображає співвідношення, гармонію кількісних і якісних ознак предмета М. — це протяжність (інтервал) кількісних змін, в межах якої якість залишається незмінною. Бути в мірі означає не виходити за межу, не переходити в іншу якість.

Містицизм (грец. *mystika* — *таємні обряди, таїнство*) — релігійне філософський світогляд який вважає можливим осягнення божественного (трансцендентного, надприродного) буття шляхом відходу від світу і занурення в глибини власної свідомості віра в можливість безпосереднього спілкування з

Богом через злиття з ним власної свідомості. Характерний для багатьох релігійних культів філософських вчень (Беме, Сведенберг та ін.).

Міф (*грец. mythos — сказання, легенда*) — світогляд родового і ранньокласового суспільства, в якому одухотворені й персоніфіковані природні сили та соціальні явища. Міфологічне відтворення дійсності зумовлене низьким рівнем розвитку матеріального виробництва. В М. синтетично злиті зачатки науки, релігії, філософії, моралі, мистецтва М. — засіб духовного контролю роду над індивідом.

Мова — спеціалізована, інформаційно знакова діяльність із вираження думки, мислення, свідомості.

Народний суверенітет— концентрована єдність повноважень і правочинності, сили і права які поширюються на все населення і всю країну і визначають зміст законів та порядок суспільного буття.

Натуралізм — філософський напрям, який вважає природу універсальним принципом усього суцього.

Нація — духовно соціальний різновид стійкої людської спільності, що склалась історично на певній території і характеризується глибоким внутрішнім відчуттям, самоусвідомленням власної належності до певної етнічної групи та спільністю мови культури, побуту й звичаїв, історичних переживань, психічного складу, антропологічних особливостей, економічних інтересів у творенні матеріальних цінностей, території (“життєвого простору”).

Неоплатонізм —напрямок античної філософії, який систематизував учення Платона, поєднавши їх з ідеями Арістотеля щодо єдиного абсолюту та ієрархічної будови буття.

Номіналізм (лат. *nomen* — ім'я) — філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій (загальних понять), стверджуючи, що універсалії існують не в дійсності, а тільки в мисленні.

Неопозитивізм — один із основних напрямів філософії ХХ ст., сучасна форма позитивізму.

Об'єкт — те, що пізнається (природа, суспільство. людина тощо).

Об'єктивний ідеалізм — філософська система, згідно з якою першоосновою світу є духовна субстанція. Ця субстанція існує об'єктивно, незалежно від суб'єкта. Представниками О.і. є Платон, Гегель, неотомісти.

Об'єктивність — відтворення об'єкта за його власною мірою (вимірювання твердості, теплоти об'єкта, тощо за певними еталонами). Характеризує відношення суб'єкта до об'єкта.

Онтологія — вчення про першооснови буття.

Операціоналізм — вчення, згідно з яким значення понять зводяться до сукупності операцій, за допомогою яких воно було сформоване. Автор його професор Гарвардського університету Персі Вільям Бріджмен.

Опис — етап наукового пізнання, який полягає у фіксації даних експерименту, спостереження мовою науки. Розрізняють емпіричне й теоретичне (напр., математичне) описування явищ.

Освіта (початкове розуміння починає закладатися з грец. *Παιδεία* — виховання дітей, в сучасному науковому знанні утворено від англ. education — освіта) — 1) персоніфікована система передачі від покоління до покоління накопичених знань, умінь і навичок у всіх сферах життя; 2) система життя суспільства, пов'язана з цілеспрямованими навчанням, вихованням, передачею набутих знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій; 3) соціальний інститут, що відповідає за передачу знань, умінь, навичок і соціального досвіду від однієї людини (групи) до іншої; 4) процес і результат вдосконалення здібностей і поведінки особистості, при яких вона досягає зрілості та індивідуального зростання (визначення, прийняте XX Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 1978 році); 5) сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, що набувається індивідом як самостійно, так і в процесі навчання в спеціальних навчальних закладах.

Особистість — стійка система соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена суспільства.

Особистість творча — це особистість, яка створює принципово нові продукти в результаті своєї діяльності.

Оцінка — ставлення людини (суспільства) до суспільних норм і цінностей, яке полягає в схваленні чи осуді їх, а також в субординації їх за важливістю.

Очевидність — вихідний принцип деяких філософських систем (Декарт, Гуссерль), який полягає в прийнятті певних істин за безумовні та безсумнівні, побудові на них усієї системи філософії. За Гегелем, будь-яке знання є безпосереднім (очевидним) і опосередкованим.

Пайдейя (від грец. *Παιδεία* — виховання дітей) — 1) спочатку під цим терміном мається на увазі формування дитини (від грец. *Παις* — дитина), виховання і освіта дітей; 2) пізніше дана категорія приймає універсальний

характер і трактується як освіта. Дане поняття (пайдейя) Аристотель виділяє в якості ознаки аристократії (разом з високим походженням і багатством); 3) категорія давньогрецької філософії, що позначає універсальну освіченість. Таке розуміння виникає в V столітті до н.е. завдяки софістам.

Панлогізм — філософський принцип, за яким дійсність тлумачиться як логічне вираження ідеї, саморозкриття спекулятивного поняття, як мисляча себе субстанція, “сам себе пізнаючий розум” (Г. Гегель).

Пантеїзм — філософське і релігійне вчення про присутність Бога у естві самої природи, ототожнення Бога з природою, розчинення Бога в природі, або, навпаки, природи у Богові.

Парадокс (грец. *paradocos* — *несподіваний, дивний*) — в широкому розумінні — неочевидне висловлювання, істинність якого встановлюється досить важко; в такому смислі парадоксальними вважають будь-які неочікувані висловлювання, особливо коли неочікуваність їх смислу виражена в дотепній формі. В логіці парадоксом називають висловлювання, які в точному сенсі слова суперечать логічним законам.

Патристика (лат. *pater* — батько) — сукупність філософських доктрин християнських мислителів (отців церкви) II—VII ст.

Первинні — згідно з вченням матеріалістів XVII—XVIII ст. (Гоббса, Локка) — якості, притаманні самим речам і можуть бути описані механікою (протяжність, величина, фігура).

Перервність (*дискретність*) — категорія діалектики, що характеризує квантовість, дробність, порційність просторово-часових параметрів речей, фізичних сил.

Перипатетики — учні та послідовники Арістотеля. Назва походить від звички мислителя викладати своє вчення під час прогулянки в саду.

Персоналізм — релігійно-філософська течія, яка вищою реальністю і цінністю вважає персону — людину. Бога (американське відгалуження Боун, Хокінг, французьке — Муньє, Лакруа). Світ — сукупність духовних персон (на зразок монад Лейбніца).

Підсвідоме — одне з основних понять психоаналізу Фрейда, яким позначають психічні процеси, що виникають і протікають поза свідомим контролем. Проявляється в снах, обмовках та ін.

Пізнання — процес цілеспрямованого відтворення дійсності в абстрактних образах (поняттях, теоріях) людиною. Пов'язане з практичною діяльністю і зумовлене суспільним буттям людини.

Піфагореїзм — напрям у давньогрецькій філософії, який абсолютизував та обожнював поняття числа і проголошував його першоосновою світу та сутністю речей.

Плюралізм (лат. *pluralis* — *множинний*) — філософські вчення, які визнають множинність субстанцій (Демокрит, Лейбніц); вчення, які визнають множинність поглядів на світ, істин. Характерний для соціологічних течій Заходу.

Позитивізм (франц. *positivisme* — *умовний, позитивний, побудований на думці*) — філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення.

Поняття — форма мислення, яка відображає загальні історичні зв'язки, сутнісні ознаки явищ, поданих у їх визначеннях.

Постулат (лат. *postulatum* — *вимога*) — вихідне твердження, яке при побудові теорії приймається без доведення. Те ж, що й аксіома.

Правова держава — держава, в якій панує право, метою якої є утвердження правової форми і правового характеру взаємовідносин (взаємних прав і обов'язків) між публічною владою та підвладними структурами як суб'єктами права, визнання і надійне гарантування формальної рівності та свободи всіх індивідів, прав і свобод людини і громадянина.

Правова рівність — рівність вільних і незалежних суб'єктів права за загальним для всіх масштабом, єдиною нормою та рівною мірою.

Правовий закон — адекватне вираження права в його офіційному визнанні, загальнообов'язковості, визначеності й конкретності.

Правосвідомість — міра усвідомлення особою правових норм, правил, що діють у конкретному суспільному середовищі.

Прагматизм (грец. *pragma* — *справа, дія*) — філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності.

Праксеологія — наукова дисципліна, що вивчає умови і методи ефективної практичної діяльності.

Практика — цілеспрямована предметна діяльність людини щодо перетворення світу. Практична діяльність — спосіб існування людини.

Причинність (*каузальність*) — взаємовідношення речей і процесів матеріального світу, за якого одні (причини) породжують інші (наслідок). Причинність основний принцип наукового пояснення світу, протистоїть диву (в релігії) — явищу, яке не має природних причин. В історії філософії Юм і Кант, а також неопозитивісти заперечують об'єктивність П., зводять її до суб'єктивної форми упорядкування досвіду.

Проблема — форма знання, змістом якої є те, що не пізнане людиною, але потребує свого пізнання.

Провіденціалізм — тлумачення історії як вияву волі зовнішніх сил. Божого провидіння, остаточної перемоги добра над злом.

Прогрес — зміни явищ у природі чи суспільстві від нижчого до вищого, від простого до складного.

Просвітництво — ідеологія молодшої буржуазії XVIII ст., яка продовжувала гуманістичні традиції Відродження. Представники Локк, Вольтер, Монте-ск'є, Дідро, Руссо та ін.

Простір — одна з основних ознак матеріальності речей; форми існування матерії, що фіксує їх протяжність і порядок розташування. Субстанційна концепція простору і часу (Ньютон) визнає можливість існування їх без матерії, реляційна (Лейбніц, Ейнштейн) вважає, що простір і час є характеристиками матерії, які без неї не існують. Простір взаємопов'язаний з часом, визначається через час і навпаки. Якісно відмінним структурним рівням матерії притаманні якісно відмінні просторово-часові характеристики.

Протилежність — поняття, що відображає такі відношення між сторонами взаємодії, за яких вони взаємозумовлюють і взаємовиключають одна одну. Наприклад, полюси в електриці.

Психоаналіз — один із методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

Рационалізм (*лат. *rationatus* —розумний*) — філософський напрям, який визнає центральну роль в аналізі розуму, мислення.

Реалізм (лат. *realis* — суттєвий, дійсний) — філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалиї) існують реально як сутності речей.

Редукція (лаг. *reductio* — відсування назад, повернення до колишнього стану) — дії, процеси, які призводять до спрощення структури будь-якого об'єкта.

Релігійна свідомість — система (сукупність) релігійних ідей, понять, принципів, міркувань, аргументацій, концепцій, сенсом і значенням яких є здебільшого віра в надприродне.

Релігійний культ (лат. *cultus* — поклоніння) — один із основних елементів релігійного комплексу, система дій і засобів впливу на надприродне.

Релігійні організації — об'єднання послідовників певного віросповідання, цілісність і єдність якого забезпечується змістом віровчення та культу, системою організаційних принципів, правил і ролей.

Релігія (від лат. *Religio* — побожність, святиня, предмет культу) — 1) певна система поглядів, обумовлена вірою в надприродне, що включає в себе звід моральних норм і типів поведінки, обрядів, культових дій і об'єднання людей в організації; 2) форма суспільної свідомості, що пояснює світ за допомогою надприродної сили; 3) соціальний інститут, що включає систему соціальних норм, ролей, встановлених звичаїв, традицій, звичаїв, вірувань і ритуалів, приписів, стандартів поведінки, заснованих на вірі в надприродне.

Релятивізм (лат. *relativus* — відносний) — підхід, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини. Притаманний суб'єктивістським напрямом філософії (софісти, сенсуалісти-суб'єктивісти).

Рефлексія (лат. *reflexio* — вигин, відображення) — акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, “Я”. Пізнання можна досліджувати через результати — зміну наукових ідей, теорій — об'єктивний метод, або через аналіз суб'єктивної діяльності пізнання — рефлексія. В цьому розумінні використовується Декартом, Локком, Гуссерлем.

Розсудок — початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми.

Розум — вищий рівень раціонального пізнання, якому властиві творче оперування абстракціями та рефлексією, спрямованість на усвідомлення власних форм та передумов, самопізнання.

Романтизм — філософська течія, представники якої розглядали природу як художній витвір духу, проповідували культ генія, відводили провідну роль у пізнанні мистецтву, інтуїції.

Самосвідомість — здатність людини поглянути на себе збоку, тобто дистанціюватися від себе, побачити себе очима інших.

Свідомість — відображення дійсності у формах, пов'язаних (прямо чи опосередковано) з практичною діяльністю. Можлива лише як суспільне явище, існує на основі мови. Феноменологія розглядає С. як потік актів (сприймання, пригадування, міркування та ін.), спрямовані на певні предмети (інтенціональність) і певним чином організовані часовим потоком свідомості.

Свідомість людини — нова якість психічної діяльності, за якої дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Світогляд — система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

Свобода — одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. С. є підставою моральності людини. В політичній сфері розширення свобод передбачає посилення відповідальності.

Семантика (грец. *semantikos* — той, що позначає) — розділ логіки, що вивчає відношення виразів мови (знаків) до позначуваних ними об'єктів і смислів, які вони виражають.

Семіотика (грец. *semeiotike* — вчення про знаки) — наука про знакові системи. Основоположник— Ч. Пірс.

Сенсуалізм (лат. *sensus* — почуття, відчуття) — напрям у гносеології, згідно з яким відчуття є єдиним джерелом пізнання. Представники Локк, Берклі, Мах та ін. Поняття близьке за змістом емпіризму.

Середні (локальні) соціальні групи — спільності людей, які формуються за стратифікаційною, функціональною, регіональною та іншими ознаками.

Силогізм (грец. *sitlogismos*) — дедуктивний умовивід, в якому з двох суджень (засновків) робиться висновок.

Силогістика — розділ формальної логіки, що вивчає силогізми: дедуктивні умовиводи, в яких з двох суджень, що називаються засновками, одержують зумовлене ними третє судження — висновок.

Синтез — метод пізнання, який полягає у поєднанні частин у ціле. Сім'я як мікросоціальна група — соціально-біологічна спільнота, ідо існує на основі шлюбних зв'язків, кровної спорідненості або всиновлення, яка регулює стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми й відповідає за виконання притаманних їй різноманітних функцій.

Скептицизм (грец. *skeptikos* — той, що розглядає, досліджує) — філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів та ін.; давньогрецька філософська школа IV—III ст. до н. е., яка сповідувала ці ідеї (Піррон, Секст Емпірик).

Соліпсизм (лат. *solus* — один, *единий* і *ipse* — сам) — форма суб'єктивного ідеалізму, в якій справжньою реальністю визнається лише суб'єкт, що мислить, а все решта оголошується та ким, що існує лише у свідомості індивіда.

Софізм — хибний силогізм (умовивід), якому надано видимість правильної форми для навмисного введення співбесідника в оману.

Софісти — давньогрецькі мислителі V ст. до н. е. (Протагор, (оргій та ін.), які вперше поставили людину в центр філософського пізнання (людина — міра всіх речей). Суб'єктивізували і релятивізували істину, не гребували різними засобами, щоб збити з пантелику суперника.

Соціальна група — обмежена в розмірах спільність людей, виокремлених із соціального цілого на основі специфіки діяльності, соціальної належності, спільності відносин, цінностей, норм поведінки, що склались у межах історично визначеного суспільства.

Соціальна роль — сукупність дій, які мусить виконувати особа, маючи певний статус у соціальній системі.

Соціальна спільнота — реально існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується, відрізняється відносною цілісністю і є самостійним суб'єктом соціальної дії.

Спіритуалізм (лат. *spiritualis* — духовний) — інша назва ідеалізму, вчення, яке вважає, що основою світу є духовне начало.

Сприйняття — цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні в сукупності всіх його сторін, синтез певних окремих відчуттів.

Стоїцизм — напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя.

Страта — реальна, емпірично фіксована спільнота, що об'єднує людей на певних загальних позиціях або на основі спільної справи, яка зумовлює конституювання даної спільноти в соціальній структурі суспільства і протиставлення іншим соціальним спільнотам.

Структура — закономірний зв'язок, усталене відношення між елементами системи (наприклад, відношення між словами в реченні).

Структуралізм — напрям у сучасній (переважно французькій) філософії, який вважає структурно-функціональний метод головним методом філософії. Розглядає структуру як вічне і незмінне, ігноруючи її розвиток. С. мав значний вплив у соціології, етнографії, мовознавстві та інших науках. Представники К. Леві-Стросс, М. Фуко та ін.

Суб'єктивізм — філософський напрям, який пояснює все суще через наявність свідомості суб'єкта.

Суб'єктивний ідеалізм — напрям у філософії, згідно з яким свідомість людини є творцем об'єктивного світу. Існує сенсуалістичний суб'єктивний ідеалізм (Берклі, Юм, Мах), який розглядає відчуття як суто суб'єктивне переживання, заперечуючи його об'єктивні джерела, і трансцендентальний суб'єктивний ідеалізм (Кант, Фіхте, неоканціанці, феноменологи, екзистенціалісти), згідно з яким категоріальна (чи інша) структура свідомості є схемою конструювання світу.

Суб'єктивність — нав'язування свого мірила об'єкта, не узгоджене з його властивостями.

Субстанція (*лат. substantia — сутність*) — незмінна першооснова всього сущого. Згідно з уявленням прихильників субстанційної моделі світу С. породжує всі явища світу і є їх об'єднуючим началом. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, ідеалісти — Бога.

Судження — форма мислення, яка відображає явища, процеси дійсності, їх зв'язки.

Суперечність — порушення закону несуперечності, згідно з яким два судження, що суперечать одне одному, не можуть бути одночасно істинними. У філософії Гегеля (діалектиці) С. розглядається як відношення між протилежностями і як джерело руху, розвитку.

Сутність— внутрішні, усталені, суттєві риси, які осягаються розумом. Одні філософи стверджують, що людина здатна пізнати лише явище (Берклі, Юм, Кант, позитивісти), діалектики ведуть мову про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

Схоластика (*лат. scholasticos* —ученний, шкільний) — філософське вчення, в якому поєднані релігійно-філософські засновки з раціоналістичною методикою та формально-логічними проблемами.

Сцієнтизм (*лат. scientia* —знання, наука) — абсолютизація науки (наукових методів і цінностей) у філософії, соціології і суспільній свідомості взагалі. Знецінює гуманістичні (релігійні, етичні, естетичні та ін.) цінності й розглядає людину як біоробота. Поняття близьке за змістом до поняття “натуралізм”.

Телеологія (*грец. telos* — ціль) — вчення про мету, доцільність, згідно з яким все для чогось призначене, має свою ціль.

Теологія — богослов'я, вчення про Бога, система християнських догматів.

Теорія (*грец. theoria* — спостереження, дослідження) — найрозвинутіша форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних та сутнісних зв'язків певної сфери дійсності.

Теоцентризм — принцип, згідно з яким єдиний Бог проголошується абсолютним началом і центром Всесвіту, що зумовлює собою буття і смисл існування всього живого.

Томізм — філософське богословське вчення Ф. Аквінського і його послідовників. Наприкінці XIX ст. трансформоване в неотомізм.

Трансцендентальне (*лат. transcendens* — той, що виходить за межі) — поняття, яким в деяких філософських системах позначаються правила (принципи) функціонування свідомості. В свідомості можна виокремити індивідуальні чуттєві (психічні) акти та однакові для всіх людей правила, схеми функціонування свідомості, які кантіанство та феноменологія називають трансцендентальними. Вони, отже, є потойбічними щодо чуттєвого “матеріалу” свідомості. Кант, зокрема, вважав трансцендентальними категоріальні схеми, за допомогою яких синтезувався чуттєвий досвід.

Трансцендентальний ідеалізм — ідеалізм, який досліджує трансцендентальне — категорії, правила діяльності свідомості як джерело конституювання об'єктивної дійсності.

Умовивід — форма мислення, завдяки якій з попередньо здобутого знання з одного чи декількох суджень виводиться нове знання теж у вигляді судження.

Універсали — загальні родові поняття. Питання про природу У. було предметом дискусії між номіналістами і реалістами.

Універсум — філософський термін, що позначає всю буттєву реальність (як досягну, так і недосягну для людини) у часі й просторі.

Утопія (від грец. *Anti* — проти, замість і грец. *οὐ* — ні, ні і *τόπος* — місце або *οὐ* — благо, тобто блага місце) — 1) місце, якого немає (згідно з першим розумінням слова *τόπος*) ; 2) досконале місце, країна досконалості (згідно з другим розумінням); 3) зображення ідеального суспільного ладу, позбавлене наукового обґрунтування; 4) модель ідеальної держави.

Утилітаризм (грец. *utilitas* — користь, вигода) — етичне вчення, згідно з яким основу моральних вчинків людини складає вигода. Засновником У є французький просвітител П. Гольбахта англійський філософ С. Бентам.

Уявлення — узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, який справляв вплив на органи чуття в минулому, але вже не сприймається зараз.

Фальсифікаціонізм — принцип демаркації науки від “метафізики” (як альтернатива принципу верифікаціонізму), згідно з яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне одиничне твердження, яке логічно випливає з нього, не є хибним. Запропонований К.Поппером.

Феномен (грец. *phainomenon* — те, що з'являється) — в буденній мові — унікальне явище; у філософії — чуттєві дані, взяті безпосередньо, як самі по собі. Наприклад, для художника яскравий захід сонця є Ф., і він сприймає його як самоданість. Для вченого — це явище, за яким приховується певна закономірність, сутність.

Феноменологія (грец. *phainomenon* — те, що з'являється) — філософське вчення про феномен, який постає не чим іншим, як з'явою певної реальності, її самовияв і саморозкриття. Ф. не розкриває реальності, а засвідчує її такою, якою вона є.

Фетишизм (фр. *fetich* — амулет) — викривлене відображення в суспільній свідомості певних явищ, за якого речі наділяються не притаманними їм властивостями (фетишизація грошей, золота, символів влади і т. ін.).

Філософія — теоретичний світогляд, вчення, яке прагне досягнути всезагальне у світі, в людині і суспільстві. Філософія вибудовується із сумнівів і обґрунтовувань, доведень, живе у вільних дискусіях, а тому по-справжньому

можлива лише в демократичному суспільстві. Філософськими дисциплінами є метафізика, онтологія, гносеологія, філософська антропологія, логіка, етика, естетика та ін. Ф. вивчає всі феномени культури під кутом зору всезагальності, тобто їх суті, місця та функції в культурі.

“Філософія життя” — напрям у т. з. некласичній філософії кінця ХІХ — початку ХХ ст., представники якого проголосили життя (в біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії. Представники — Ніцше, Дільтей, Бергсон, Фрейд.

Філософія історії — сфера філософського знання про загальність і сутнісність історичного процесу, іманентну логіку розвитку суспільства.

Філософія культури — філософське знання про сутнісні засади культури як процесу й цілісності її архетики, закономірності та перспективи розвитку.

Філософія права — розділ філософії, що займається вивченням змісту права, його сутності й поняття, форм існування й цінності, ролі у житті людини, держави, суспільства.

Філософія релігії — сукупність актуальних і потенційних філософських установок щодо релігії і Бога, філософське осмислення їхньої природи, сутності та сенсу.

Філософська антропологія — вчення про природу та сутність людини.

Форма — зовнішній вияв предмета, певного змісту, внутрішня структура, певний порядок предмета або перебігу процесу.

Формалізація — відображення змістового знання у формалізованій мові, яка створюється для точного вираження думок з метою запобігання можливості неоднозначного розуміння.

Цивілізація (лат. *civilis* — *громадянський*) — в широкому розумінні — те ж, що й культура; у вузькому — певний рівень розвитку культури, який передбачає наявність державності, письма, техніки тощо. Представники “філософії життя” (Шпенглер) Ц. тлумачили як раціональні здобутки культури (бюрократію, науку, техніку), що легко передаються від народу до народу і є свідченням занепаду культури.

Ціле — інтегроване поєднання нових якостей, які не властиві окремим частинам, але виникають в результаті їхньої взаємодії у певній системі зв'язків.

Цінність — значимість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо). Цінність наявна лише

в актах оцінки, коли вибирають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей. Цінності мотивують поведінку людей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Ріккерт), М. Вебер, М. Шелер та ін.

Частина (або елемент) — див. елемент.

Якість — сукупність ознак, що вирізняють річ серед інших, відмінних від неї, і споріднює з подібними.

7. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Gibson Peter. Philosophy 101. Arcturus Publishing, 2024. 224 p.
2. Атаманюк З.М., Борінштейн Є.Р. Сучасний філософський дискурс: курс лекцій. Одеса: Університет Ушинського, 2023. 50 с.
3. Данильян О. Г. Філософія : підручник. Харків : Право, 2020. 432 с.
4. Литвинчук О.В., Муляр В.І. Філософія: навч. посібник. Житомир : Житомирська політехніка, 2021. 403 с.
5. Філософія: підручник / В.С. Бліхар та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
6. Філософія: Підручник / за ред.. Є.Р. Борінштейна. Одеса: Університет Ушинського, 2021. 502с.
7. Філософія: підручник. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
8. Філософія: підручник для студентів і курсантів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації / авт.кол.; за ред. О. В. Рябіної, Л. І. Юрченко. Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2021. 286 с.
9. Фюрст М., Трингс Ю. Філософія: підручник. Київ: Дух і літера, 2023. 536 с.
10. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія: Підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с.

Допоміжна

1. Asieieva Y., Orlenko I., Borinshteyn E., Atamaniuk Z., Dobrolyubskaya Y. Intuition as a philosophical reflection at the time of COVID-19 pandemic. *Amazonia Investiga*. Volume 11 - Issue 49: 108-116 / January, 2022. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.49.01.12/>

2. Borinshtein Y., Stovpets O., Kisse A., Balashenko I., Kulichenko V. Educational marketing as a basis for the development of modern Ukrainian society and the state. *Amazonia Investiga*. Volume 11 - Issue 54: 146-157 / June, 2022. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.14/>
3. Borinshtein, Ye., Stovpets, O., Kukshinova, O., Kisse, A., & Kucherenko, N. Phenomena of freedom and justice in the interpretations of T. Hobbes and J. Locke. Стаття. Web of Science. *Amazonia Investiga*, 10 (42), 2022. P. 255-263.
4. Holton, R., 2023. Knowing, Telling, Trusting *Philosophical Quarterly*, *The Philosophical Quarterly*, Volume 73, Issue 3, July 2023, Pages 762–782, Doi: [10.1093/pq/pqad033](https://doi.org/10.1093/pq/pqad033)
5. Nataliia Rybka. Oksana Petinova, Irina Kadievskaya, Zoia Atamaniuk. Science, Creative Activity and Academic Plagiarism: Connections and Contradictions. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* Vol. 10, No. 2 (Autumn 2022) DOI : 10.11590/abhps.2022.2.05
6. Stalmaszczyk Piotr. *Philosophy of Language: Definitions, Disciplines, and Approaches*. Cambridge University Press. 2021. <http://www.cambridge.org/>
7. Stovpets, O., Borinshtein, Y., Yershova-Babenko, I., Kozobrodova, D., Madi, H., & Honcharova, O. Digital technologies and human rights: challenges and opportunities. Web of Science. *Amazonia Investiga*. Volume 12 - Issue 72: 17-30 / December, 2023. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.72.12.2>.
8. Айтов, С. Ш. Сучасна філософія історії: історично-антропологічний горизонт. Дніпро : Ліра, 2018. 364 с.
9. Атаманюк З. М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 316 с.
10. Атаманюк З.М. Духовність особистості як прояв культурного розвитку. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2023. № 1. С. 30-36.
11. Атаманюк З.М. Культура толерантності в соціальному просторі сучасної України. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2023. № 2. С. 23-28.

12. Бичко І.В. Філософія: Підручник для студ. вищих закладів освіти. Київ : Либідь, 2019. 648с.
13. Борінштейн Є.Р. Творча особистість у вимірі філософії: конспект лекцій. Одеса: Університет Ушинського, 2023. 35 с.
14. Борінштейн Є.Р. Творча особистість у вимірі філософії: методичні рекомендації. Одеса: Університет Ушинського, 2023. 32 с.
15. Борінштейн Є.Р. Філософія творчої особистості: ціннісні інсайти та значення моралі. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Одеса, 2025. № 2 С. 77-84.
16. Борінштейн Є.Р. Філософія трампізму: криза самовдосконалення людини у контексті зрушення моральних цінностей. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2025. № 1. С. 11-17.
17. Борінштейн Є.Р., Білоусова К. Мотив куртуазного кохання в філософії любові середньовіччя: ціннісні складові у суспільстві тотальної несвободи. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Одеса, 2024. №1. С. 65-71.
18. Борінштейн Є.Р., Городнюк Л.С. Філософсько-антропологічний феномен Homo Digitalis як нтологічної системи «людина-гаджет». *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. Дніпро, 2024. № 33 (1). С. 16-21.
19. Борінштейн Є.Р., Єременко О.М. Еволюція ідеї жертви в історії культури: філософський аспект. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Одеса, 2024. № 1. С. 4-12.
20. Данильян О. Г., Дзьобань О.П. Філософія: підручник. Харків: Право, 2023. 424 с.
21. Кириченко, В. В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. 244 с.
22. Кремень, В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ : Знання, 2018. 523 с.
23. Попович М. Наука шукає надійних фортець. Філософія науки: *Навчальний посібник*. Київ : Академкнига, 2018. С. 183 -187.

24. Регуліч І.В., Степанюк А.В. Філософське осмислення музики як необхідна умова формування творчої особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Т.1. Вип. 7. С. 114-117.
25. Самуйлік М. М. Філософія. Конспект лекцій. Одеса: ОДАУ, 2023, 100 с.
26. Литвинчук О.В. Філософія: навч. посібник. Житомир: Житомирська політехніка, 2021. 403с.
27. Філософія: Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів / кол. авторів; кер. автор. кол. А.О. Приятельчук. Київ: Вадекс, 2021. 560 с.
28. Філософські абриси сучасної освіти: монографія / за заг. ред. І.М. Предборської. Київ: Університетська книга, 2023. 225 с
29. Філософські аспекти дослідження каузальності в соціально-гуманітарній сфері: монографія / за ред. О.М. Єременка, 2021. 406 с.
30. Шандра Б.Б. Філософія: навчально-методичні рекомендації (для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2024. 52 с.

Інформаційні ресурси

1. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>
2. Одеська національна наукова бібліотека : URL : <http://odnb.odessa.ua/>.
3. Бібліотека Університету Ушинського : URL : <https://library.pdpu.edu.ua/>